

BARANYA

BARANYA, HUNGARY. THE HUNGARIAN NATIONAL BANK. HUNGARY.

BARANYA NÉPE

Hegyhát

Megyénkben Hegyhátnak általában a Mecsek hegység északi oldalát és az ahhoz csatlakozó dombságot nevezzük. Ha azonban e terület népét, az ott lakó nép életét, kultúráját vizsgáljuk, a vidék határait kissé ki kell szélesítenünk. A tágabb terület népének életét évszázadokon át a Mecsek határozta meg. Ez az összekötő kapocs megmutatkozik kultúrájában.

A Hegyhát vidékén két járás területéről találunk községeket: a sásdi és a pécsváradai járás területéről. A sásdi járás teljes egészében és a pécsváradai járásnak északi része tartozik hozzá. Földje hegyes, erdős, még a Mecsek legészakibb részein is. Nagyobb, jelentősebb vize nincs, csupán hegyi patakok folynak a völgyekben, ezek száraz időben elapadnak, nagy esők idején hirtelen megduzzadnak és sokszor károkat okoznak. Nincs helyünk arra, hogy felsoroljuk az idetartozó községeket, de hogy mégis fogalmat alkothassunk a vidékről, néhánynak a nevét meg kell említenünk. Hozzá tartozik délen: Komló, Mánfa, Budafa, Abaliget, Bükkösd, nyugaton: Magyarhertelend, Bakóca, Szágy, Tormás, északon: Gödre, Sásd, Jágónak, Kaposszekcső, Csíkkostóttós, Mágocs, Egyházaskozár, Szászvár, Magyarereggy, keleten: Óbánya, Újbánya, Mecseknádasd, Hidas. A fől sorolt falvakkal hozzávetőlegesen körülhatároltuk területünket.

Mint az egész megye, a Hegyhát is változatos, színes etnikai képet tár elénk. Élnek a területén magyarok, őslakók, a magyar népterület különböző részeiből származó újjazdák és németek. Az újjazdák nagyobb tömegben a Felvidékről, Szlovákiából érkeztek 1947—48-ban, Több községben találunk moldvai csángókat, nagyobb tömbben Egyházaskozáron és Szászszon, kisebb számban Mekenyesen. A moldvaiak a második világháború idején a bukovinai székelyekkel együtt települtek át Bácskába, onnan az 1945-ös esztendő betöltő vándorlás után kerültek 1946-ban a jelenlegi lakóhelyükre. Meg kell emlékeznünk végül a székelyekről is, akik Bukovinából kerültek Bácskába, onnan tovább Dunántúlra, benne a mi területünkre, Hidasra is.

A németiség száma a felszabadulás után megcsappant, mivel 1947—48-ban, a potsdami egyemény értelmében a volksbundistákat kitelepítették. Helyüket a csángók, a felvidékiek, azonkívül számos alföldi és erdélyi telepes foglalta el. A telepítések teljesen megváltoztatták a felszabadulás

előtti némettöbbségű falvak képét, megváltoztatták az egész Hegyhát etnikai összetételét.

A múlt században voltak nyomai a Hegyháton még a szláv népelemeknek is, a németiség azonban, fokozatos térhódításával eltüntette őket. Hajdani jelenlétükre vall, hogy például Egyházaskozár neve azelőtt Ráczkozár volt, és itt templomukat is csak 1930-ban bontották el.

Hegyháti táj (Abaliget)

A vidék településére és építkezésére érezhető hatást gyakoroltak a németek. A házak többsége a telek hosszában épült, hozzá merőlegesen csatlakozik a pajta és az istálló, a lakóházzal szemben találhatók a kisebb ólak, köztük a disznóól. Néhol él még az emléke — a múlt század végén megjelent tudósítás is megemlékezik róla —, hogy a mostani és a századforduló táján épült lakóházak elődje kéménynélküli ház volt. A ház falai és a tűzfala sövényfonatból készült, s kívül-belül sárral betapasztották. Zsuppal földték. Később vályogból és vertfalból építkeztek, ennek maradványai még ma is megtalálhatók. Halvány emlékei élnek még annak is, hogy a települések megosztottak voltak: a falun kívül eső területen építették az istállót és a pajtát. Ez a települési mód megvolt még a XIX. század első felében. Egyre kevesebben emlékeznek ugyan már rá, de abból az időből ráánkmaradt térképek bizonyítják a voltukat.

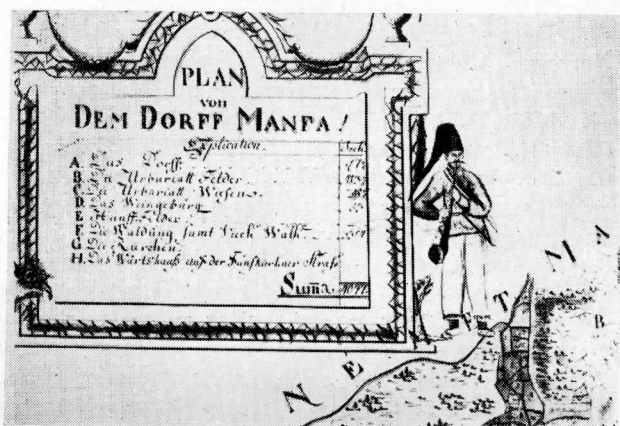
A Hegyhát népének gazdálkodásában legfontosabb helye a földművelésnek volt. A művelési eszközök között a múlt század közepéig használták a faekét. A századforduló táján tértek át a kasza használatára, addig sarlóval arattak. A föld egy részét évről-évre ugaron hagyták, pihentették. Az ugaron hagyott határrészeket évről-évre váltogatták. A gazdálkodás fejlesztésében lényeges szerepe volt a németiség példájának, ez a hatás fejlettebb állattartást eredményezett. Mai képére a fokozatosan fejlődő termelészövetkezeti mozgalom jellemző. Mágocson van a megye egyik legjobban működő termelészövetkezete, mely néhány év alatt, főleg gazdag állatállományával nagyszerű eredményeket ért el. Gazdálkodása országos tekintetben is kiemelkedő.

Meg kell emlékeznünk arról a néhány népi kisiparról is, amely fontos szerepet töltött be a vidék gazdasági életében. A Hegyhát területén több községben fazekasok dolgoztak, köztük a kisvaszari, az óbányai, a szászvári és a mágocsi fazekasokat kell megemlítenünk. Voltak fazekasok Magyarorszákon és Mecseknádasdon is. 1845-ben ezt írta róluk *Haas Mihály*: „Csak magában Nádasd faluban találhatik 50 fazekas. Vaszarban csaknem minden lakos fazekas.” Készítményeiket nemcsak Baranyában, hanem a többi baranyai fazekashoz hasonlóan távolabbi vidékeken is értékesítették. *Haas* szerint: „ellátják nemcsak Bácskát, hanem Bánátnak is egy részét”. Ez a hajdan oly fontos iparág napjainkban egészen elszorvadt, Óbányán találkozunk még a képviselőivel. Készítményeik: fazekak, köcsögök, kancsók, cserepek és baromfiitatók. A kisvaszariak sajátos szögletesformájú és csavarmenetes dugóval zárható olajoskorsókat is készítettek. Az óbányai és a szászvári fazekasok világos mázzal dolgoztak, a szászváriak fehérek, vajszerűek, halvány kék, zöld, sárga cifrázással díszítve. Az óbányai tányérokra a csipkézett szél és a vésett díszítés jellemző. Egyéb mázas készítményeik alapszíne — a tányéroké is — világos barna. A polgári hatás a mágocsi fazekasok termékein érződik meg leginkább, különösen a Zsolnay gyár szecessziós stílusban készült kancsóit és vázáit utánozták. Az óbányai fazekasok munkája ma köcsögök, baromfiitatók és virágcserépek készítésére korlátozódik.

A másik iparág, amelyről meg kell emlékeznünk, a megyében egyedülálló iparág, az újbányai favillakészítés. Nemcsak a szűkebb környékük számára, hanem távolabbi vidékekre is készítettek, készítenek ma is a mezőgazdaságban használatos favillákat.

A hegyháti népek viseletének múltjáról kevés adatunk van. Egységes viseletről a magyarok körében sem beszélhetünk, másfajta viseletet használtak a németek is. Élő népviselet napjainkban nincs már, a felszabadulás óta nagy többségükben a németek is megváltak tőle. Valamikor a magyar férfiak rövid inget és gatyát viseltek. A lábbelijük bocskor volt általában, de viseltek ünnepre csizmát is. Felső testüket hímzéssel díszített

ködmön, vagy szűr védte. Ruházatuk átalakulásában német hatást jelentett a gypjúharisnya, a papucs és a klumpa (facipő) átvétele. A magyar női viselet jellemző darabjai között kell említenünk a bőszabású, selyemből vagy kásmírból varrt, pántlikával, csipkével díszített tarka szoknyát, a hasonló anyagból, néha bársonyból készített kötényt, a feszes, rövidujjú inget, színes mellényt és a nagy, virágos keszkenőt. A lábukon csizmát hordtak, de hamar áttértek a cipőre és a papucsra. A német férfiak a múlt század második felében még sárgagombos, világoskék „mándli”-ban, hosszúszerű harisnyában, csatos cipőben, térdig érő fehér bugyogóban jártak, a nők viseletének pedig a kékfestő anyagokból készült ruhadarabok voltak a legjellemzőbb részei.

*Hegyháti magyar férfi viselete a XVIII. században
(a Pécsi Káptalani Levéltárban őrzött kéziratok térkép címkérete).*

Mind a magyaroknál, mind a németeknél eltűnt már a népviselet használat. A németek tovább ragaszkodtak hozzá, mint a magyarok, különösen Mágocs környékén. Egyedül itt találunk elvétve ma is németeket, akik megváltozott formában ugyan, de még megőrizték viseletüket. A vidék népviseletében nem jelentett új színt a telepések megjelenése, hiszen a felvidékieknél már nyomát sem találjuk, a csángók és a székelyek sem viselik, csak emlékként őrzik régi, jellegzetes ruháikat.

A hegyháti magyar népi társadalom sajátos életformája volt még a múlt század közepén is a nagycsalád. *Hölbling Miksa* írja erről: „Noha számosan laknak egy házban, több helyt 3—7 nő pár is, de családi panaszok ritkán kerülnek bírák' eleibe, az ügyet többnyire a ház' gazdája, ritkábban az illető plébánus szokta elintézni; akar hányan lakjanak is egy háznál, csak egy viseli a' gazdálkodást és parancsnokságot, a' többi fér-

fiak fölősztatnak: béres, kocsis, robotosra, néha juhász és kanász is a' nemzetségből választatik, ha jobban bírja magát, a' többi «dolgos» nevet visel; a' nők közül minden háznál csak egy a' sütőfőző, ki «gazda asszonynak» hivatik, ki többnyire ugyan, de nem mindenkor a' legöregebbik, a' többi háznál levő nők gyakran rántást sem tudnak keverni, 's így sokszor történik, hogy a' gazdaasszony elhunytával, midőn másik foglalja el a helyét,

Német leány ünneplőben

az sem sütni sem főzni nem tud, 's nem kevés pazarlás történtével sem részesülhetnek izes eledelben. Leányaikat nagyritkán szokták főzni vagy sütni tanítani.”

Díszítőművészeti tevékenységükről szólva meg kell emlékeznünk a szövés-fonás díszített eszközeiről, a faragott rokkafákról és mángorló lapickákról. Ezen a téren új szint jelentett a telepések, különösen a székelek és a csángók megjelenése. Szövő és hímző művészetük eddig csak távolról ismert szint hozott Baranya népi díszítőművészetébe. A székely párnaszőttek mintája bordó és fekete színnel készül. Igen szépek a gyapjúból szőtt színes szőnyegek.

A Hegyhát népének életét, kultúráját nagy mértékben befolyásolta és gyökeresen átalakította az északbaranyai iparvidék kialakulása, a komlói,

a szászvári és a hidasi bányák megnyitása. Különösen napjainkban tapasztaljuk a gyökeres átalakulást, amikor a bányák szerepe egyre kiemelkedőbb, a termelés módja pedig egyre korszerűbb és mind több és több szén kibányászása a cél. A szénbányákhoz más iparvállalatok is kapcsolódnak. Mindezek annyira megváltoztatták a Hegyhát jellegét, hogy ma már, ha szóba kerül, nem az erdős Mecsekre, nem a parasztlakosságra, hanem a bányákra gondolunk.

Mecsekalja és Zengőalja

A Mecsektől délre eső vidéken, a Mecsek- és Zengőalján két magyar népcsoporttal találkozunk. Az egyik csoport református lakossága három faluban él: Pécsváradon, Zengővárkonyban és Nagypallban. A másik csoport szintén csupán néhány községre terjed, azonban nagyobb területre. Az ide tartozó községek: Mecsekszabolcs (ma Pécsszabolcs), Vasas (ma mindkettő Pécshez tartozik), Hosszúhetény, Bogád, Pereked, Romonya, Hird, Martonfa, Szilágy, Berkesd, Ellend, Egerág. A terület nem egészen összefüggő, sokác és német falvak ékelődnek közbe. Sem a tájnak, sem a két magyar csoportnak nincs külön neve, hacsak nem alkalmazzuk a Mecsekalja, illetve Zengőalja, vagy Pécsvárad vidéke nevet. A két utóbbi alkalmasabbnak látszik, hiszen a Pécsvárad vidéke megmondja, melyik tájra gondol, a Zengőalja ugyancsak kifejezi, hogy a Mecseknek melyik részéről van szó, hiszen a Mecsekaljához nemcsak a keleti Mecsek déli része tartozik, viszont a Zengőalja elnevezése sem különbözteti meg egymástól a két csoportot, amit pedig nemcsak az különít el egymástól, hogy az egyiknek népe református, a másiké pedig katolikus.

A két egymástól elkülönülő csoport nem annyira életmódjában, hanem leginkább viseletében különbözik egymástól.

A vidék települése nem mutat egységes képet, Hosszúhetény például kilométereken elnyúló falu, ugyanakkor a szomszédos Martonfán inkább egy halmazban épültek a házak, s hozzájuk igen kicsi telkek tartoznak. A mai építkezést megelőző építkezésnek már nemigen találjuk nyomait, *Höbling* Miksa leírásából azonban képet alkothatunk róla. A ház kicsi volt, szalma földte, kevés kivétellel kéménytelen, füstös konyhából s egy hozzácsatlakozó kis szobából állt. Általában kemencét használtak a konyha tűzhelyéül. A kemencéből fölszálló füstöt használták a szalonna és a hússok megfüstölésére. A konyha berendezése jóformán csak a cserépedényekből adódott. Az építés módjának és stílusának átalakulása a más vidékekről is ismert tornácok lakóházakat terjesztette el.

A lakások berendezése is nagy átalakuláson ment át. A múlt század közepén a parasztház szobájának berendezésére puha fából készített egy vagy több ágyat, vagy fekvőhelyül szolgáló földbe vert cövekeken nyugvó „cserényt”-t, egy asztalt, — sok helyen ennek is cövekeken volt a lapja —,

az asztal körül a sarokban két padot, egy-két szekrényt és egy ruhatartó rudat használtak. Nagyjából ilyen volt a berendezés gazdagnál-szegénynél egyaránt.

A berendezési tárgyak felsorolásában szereplő szekrény nem más, mint a megye más vidékein is használt ácsolt szerkezetű, fából készített, szökröny, láda. Különösen a megye délibb vidékein találkozunk vele, részletesebben azoknak a vidékeknek a tárgyalásakor ismertetjük. A múlt század közepén leírt házberendezésből néhol megtaláljuk még a szökrönyt, nem eredeti ruhatartó funkciójában ugyan, hanem többnyire a padlason, a használatból kikopott holmik között.

A szénbányászat nagyméretű térhódításág földművelő lakosság lakta a vidéket. Fő ága a gazdálkodásnak az állattartás, a növénytermelés és a szőlőművelés volt. A Mecsek déli lejtői alkalmasak arra, hogy jól termő gyümölcsösöknek és szőlőknek adjanak helyet, tehát már a múlt századokban is fontos szerepet töltött be a szőlőtermelés a vidék gazdálkodásában. Nagyobb hírre szert tett borai nincsenek ugyan, de a termelésének nem is az értékesítés volt az első célja, hanem az elfogyasztása. Egyéni sajátosságot jelent hosszú idő óta ennek a vidéknek a gazdálkodásában a gesztenye. A Mecsek oldalain ma már megfogyatkozott hajdani gesztenyeerdők termésének gyűjtése és értékesítése olyan ága gazdálkodásuknak, amely a megye más vidékein hiányzik. A múlt századi különözés idején a gesztenyeerdőket is szétosztották. Az állattartásban a múlt században a legnagyobb jelentősége a juhtartásnak volt. Mint *Hölbling* megjegyzi: „A' barmok közül a' magyar juhok szeretik tenyészteni, trágyája, túrója, gyapja, és bőre miatt. Pénzelnek is belőlök.” Azóta a gazdálkodásnak ez az ága megváltozott, csupán egy állami gazdaság tart a Mecsekben juhászatot, s a juhok helyett egyéb állatok, marhák, lovak és disznók tartására és nevelésére tértek át.

A vidék népi iparágai közül itt is meg kell emlékeznünk a fazekas iparról. A fazekasok főleg Pécsváradon és Hosszúhetényben dolgoztak. A pécsváradai készítményekre a fehér máz, s rajta halvány kék és sárga círázás a jellemző. A hosszúhetényi kerámiának csak egy rövid korszakát ismerjük a múlt század 70-es, 80-as éveiből. Sárgásfehér mázas edényeket készítettek, nagyvonalú, színes virágmintával. A pécsváradai református csoport kerámiája ettől eltérő, az ismert tálak és tányérok vörös mázzal készültek, s virágminták adják rajtuk a díszítést. Formájuk is, díszítésük is a sárközi népi kerámiára emlékeztet, joggal tehetjük föl, hogy sárközi fazekasoktól szereztek be őket.

Az egész vidék kisipara Pécsváradra tömörült, ott voltak találhatóak mindazok az iparágak, amelyeknek termékei a parasztság életében szükségese-
gesek. Ott készültek például a ködmönök. Báránybőrből varrták a szűcsök, ujjait, mellét és hátát élénk színű díszítéssel látták el. A díszítést

hímzett virágminták, vagy színes bőrből kivágott és a ködmönre varrt minták alkották. A ködmönök díszítése különbözik a megye más magyar vidékeiről ismert ködmöntől. Díszítésének színe élénkebb, sok benne a piros és a zöld, a díszítőelemek zsúfoltabbak, mint amazokon. Pécsváradon készültek a férfiak kalapjai és ott dolgozott a férfiszabók többsége is.

A múlt század közepén még ezen a vidéken is éltek a nagycsalád sajátos vonásai. Az egész család pénzét a gazda őrizte, ha több pár is tartozott a házhoz, az apa vagy a legidősebb testvér. Neki kellett fizetnie az adót s gondoskodnia a családhoz tartozó férfiak öltözetéről. Az asszonynak a ruhájáról magának kellett gondoskodnia, s ugyancsak az asszonynak kellett ellátni ruhával a gyermekeit és fehérművel a férjét is. Erre a pénzt baromfi, tojás, vászon, kendermag, borsó eladásából teremtetten elő. Ha több asszony volt a családban, a keresetet egyenlő arányban elosztották. A legidősebb volt a gazdaasszony, ő végezte a főzés és a sütés tennivalóit, a többiek csak segítettek neki. Ezért akadtak idősebb asszonyok is, akik nem tudtak főzni. A családi szervezetből adódott a munka szervezete is. Mivel a férfi nem gondoskodott felesége ruházataról, az asszonyoknak a maguk számára kertet kellett elkülöníteniük, hogy ott megtermelhessék az értékesítésre szánt dohányt, sárgarépat, mákot, stb. A férfiak munkája télen erősen megcsappant, idejük javát heveréssel töltötték, nem tettek mást, mint ellátták állataikat, fáról gondoskodtak, faragtak, s a pincéket látogatták. A nők számára a tél a sok dolog ideje volt. Elmaradt ugyan a mezei munka, de télen kellett megfogni a nyáron termelt kendert, amit minden asszony külön termelt magának, a családon belül is. A lányokat már 8—9 éves korukban a fonáshoz szoktatták.

Ez a társadalmi kép természetesen ma már alapvetően más. Megváltozott az életmód, a gazdálkodás is. Ennek a vidéknek az életében is lényeges hatást jelentett a szénbányászat fejlődése. A hajdani parasztközségek egyre-másra válnak bányászfalvakká, köztük legújabb Hosszúhetény, Vasas és Szabolcs. Szabolcs 1946 óta, Vasas 1954 óta Pécshez tartozik. A fejlődési folyamat az utóbbi években még jobban kiteljesedett, a korábbi szénbányákhoz kapcsolódott a környék homokbányáinak megnyitása, melyek Komló számára szállítják a homokot. Az átalakulást mozdítja elő azonkívül a hirdi kőbánya és a hirdi kendergyár is. Ezek az ipari munkahelyek rengeteg paraszti elemet szívtak magukhoz és a parasztság átáramlása napjainkban is folytatódik. A vidék valamennyi falujából külön bányászauteobusok szállítják munkahelyükre a munkásokat, akik közül sokan még a régi lakóhelyükön laknak, a család egy része még műveli is a maradék földet, életmódjuk, kultúrájuk átalakulása azonban már megkezdődött. Mint a Hegyhát egy részén, ezen a területen sem csupán a paraszti élet formáinak megváltozásáról, a gazdálkodás, az építkezés, stb.,

átalakulásáról beszélhetünk, hanem a vidék iparosodásáról s a parasztság ipari munkássággá válásáról is.

Mint már említettem, a vidék népviseleti tekintetben két külön csoportba tartozik, az elsőbe Pécsvárad református magyar lakói, valamint a zengővárkonyiak és a nagypalliak tartoznak, a másodikba pedig a Hosszúhetény és Bogád környékén lévő néhány falu katolikus magyarsága. Nézzük előbb a Hosszúhetény-vidékiek viseletét.

A ráánkmaradt leírás szerint a férfiak viselete a következő volt: fejükön kalap vagy báránybőr sapka, a nyakukon kendő, felsőruhaként szűr vagy bunda. Általában bocskort, a tehetősebbek és a fiatalok ünnepen csizmát viselnek. A mellény a múlt században kezdett divattá válni, korábban a vászontarisznya pótolta, benne tartották pipájukat, dohányzacskójukat, olvasójukat és erszényüket. Ingük ujját és a gatyá szarát a fiataloknál vörös, kék és fekete gypjufonállal kihímezték. Az öregek ingén és gatyáján fehér volt a hímzés. A nők közül csak a nagyon szegényeknek nem volt mentéje és piros csizmája. A csizmát azonban — ha rossz volt az út — a legnagyobb hidegben sem húzták föl, hanem mezítláb mentek a templomba, a csizmát pedig a kezükben vitték. Az eladó lány a hajcsapját jól lent szokta megkötöni, ezzel is jelezve, hogy már férjhez mehet. A múlt század közepéig apró ráncokba szedett fehér vászonszoknya volt a divat, akkor terjedtek el a tarka, színes anyagok. Az asszony a haját hosszú kontyba tűzte, ünnepen fehér kendőt kötött föléje. A lányok hajadonfőtt jártak, csupán a széles piros selyemszalagból készült pártá nem maradhatott el a fejükről. Mind a férfiak, mind a nők erősen zsírozták a hajukat, ezáltal érték el, hogy nem voltak soha kócosak, s megvédték magukat a tetvesedéstől is.

A jobbágykor viselete a XIX. század közepén kezdett átalakulni, akkor terjedt el azoknak az anyagoknak a használata, amelyek később anynyira jellemzővé váltak a Hosszúhetény vidéki népviseletre. Az átalakulás egy-két évtized alatt ment végbe, s mikor a századfordulón a viselet a legteljesebb pompájában élt, előbb lassan, aztán egyre gyorsuló ütemben kezdett kimenni a divatból, átadta a helyét a polgári divat alkotta ruháknak. A századforduló idején az asszonyok ünnepen, búcsúkor selyemből készült ruhákba öltöztek, ruházatuk egész vagyont ért. Alul sok bőráncú alsószoknyát vettek magukra, arra került a díszes selyemszoknya. A szoknya színe világos, vagy sötét alapú, rajta nagy virágos minták, főleg rózsák, tulipánok, szekfűk, és gyöngyvirágok díszlettek. Sűrű ráncba szedték, mielőtt fölvették. Térden alul ért, az alja egyszerűen be volt szegve. A hasítékja elől volt, ott, mivel kötény került fölé, nem selyem, hanem olcsóbb anyag volt a szoknya anyaga.

A kötényt szintén virágos mintával szőtt selyemből készítették. Rendszerint két kendőből varrták össze. A kendőket középen széles, virágos

selyemszalaggal választották el egymástól. A kötényt általában fekete színű gyári csipke tette díszesebbé. A szoknyát és a kötényt ráncba szedték.

A lábukon a lányok és a menyecskék színes harisnyát és hímzett magasszárú cipőt viseltek. A cipő talpa, orra és kerge bőrből készült, a felsőrésze pedig bársonyból. A bársony felsőrészt díszítették színes szállal hímzett virágmintákkal.

A felső testükön inget viseltek. Az ing fehér vászonból készült, ujjabő volt, ezért nevezték szélesujjú ingnek. Eleje végig nyitott, széleit a mellén egymásra hajtották. A nyaka bő volt s ráncba szedett. Elöl madzag-

Bogádi népviselet

gal kötötték meg. Szöttesbetéttel, hímzéssel díszítették az ujját. A piros, bordó, lila színű, mintás szöttesbetétet az ujjá hosszában varrták bele, ugyancsak hosszában húzódtak a hímzett díszítések is. A hímzés jobbára aprólékos munka volt, a színe halvány, vagy fehér, helyel-közzel áttört, azsúrozott. Az ujjá végét rávarrt csipke díszítette. Az ujj hosszúsága a könyökön alul ért, a viselője a korcot összehúzta és megkötötte, ezáltal a könyök táján rögzítette, ugyanakkor alul is ráncolást alkotott.

A nyakukban több sorból álló gyöngysort viseltek és tarka selyemszalagot kötöttek.

Szorosan hozzátartozott a női viselethez a nagykendő. A szoknyához és a kötényhez hasonló színű és anyagú selyemből készült. Nagyterjedelmű, háromszögletes ruhadarab, fekete gyári csipkével díszítve. Úgy viselték, hogy a vállukra terítették, a két végét előrehozták, a mellén keresztették, majd ismét a hátuk mögé vezették, ott aztán derékban megkötötték.

Az asszonyok fejkendője a viselő életkora szerint változott, a menyecskék általában piros színű, nagyvirágú kendőt használtak, rakotráncú, fekete csipkével díszítették. A kendő alatt keményített fehér sipkát hordtak, hogy a felső kendőnek megadják vele a formáját.

Fejviselet volt a főkötő is. A múlt század 60-as, 70-es éveiben még a hímzett főkötő volt használatban, lassanként azonban háttérbe szorultak, s a gyönggyel, művirággal, fémdíszekkel kivarrt, díszített főkötők jöttek divatba. A hímzett főkötő házilag szőtt vászonból készült, színes selyemmel vagy pamuttal hímezték ki. A legkorábbi darabok egyszínűek voltak, fehér alapon fekete, vagy vörös alapon fekete hímzéssel, később terjedt el a többféle szín alkalmazása. Színes selyemszalaggal szegélyezték őket. Méretük akkora volt, hogy a kontyot éppen befödte. Ezt az alakot utóbb megnagyobbították; ekkor a főkötőn kívül még külön egy díszített szalagot is kezdtek viselni elől a homlok fölött. Gyász alkalmával az özvegy fehér csipkefőkötőt tett a fejére, a főkötőt fehér selyem-, vagy atlasz-szalag, fehér és kék üveggyöngyök és selyem sodrott fonaldísz díszítette.

Téli ruhadarab volt a ködmön. Báránybőrből készítették a szücsök, leginkább Pécsváradon. Az irhát rendszerint fehérre dolgozták ki, ezen helyezkedtek el aztán a díszítmények. A mell mindkét oldalán, az ujjak alsó részén és a varrásoknál sötétpiros bőrrátétet használtak, erre a bőrre sokszor még áthúzott bőrszalag dísz és színes pamuthímzést alkalmaztak. Kétféle díszítéssel készítették őket: bőrrátéttel vagy hímzéssel. A hátát, az ujjai külső oldalát és a hátsó hónaljaltati részét díszítették piros bőrrátéttel. A rátétes dísz bőrből vágják ki, szimmetrikusan, a díszítőelemek viráglevelet, csillagot s más stilizált motívumokat ábrázoltak. A bőrből kivágott díszítő mintákat varrással erősítették a ködmönre. A hímzett díszítés hasonló volt a rátéteshez. Ebben az esetben a ködmön nyakát, uj-

jait és alsó szélét fekete bárányprémmel szegélyezték és sűrű, színes hímzéssel díszítették. Megvolt a rátétes díszítés és a hímzett díszítés közötti átmenet is.

A zengővárkonyi csoport népviselete a sárközi viselethez állt közel, valamint azonosságot mutat a mohácsi református magyarok viseletével. Mint a Hosszúhetény-vidékiek, ők is régen elhagyták viseletüket. Jelle-

Zengővárkonyi menyecske ünneplőben

zetes, a Sárközhöz kapcsoló ruhadarabjuk volt a fehér fonállal hímzett főkötőjük. Fekete selyem vagy klott volt ennek az alapanyaga, melyet fehér cérnával aprólékos hímzéssel varrtak ki. A díszítmények általában stilizált virágmintákat ábrázoltak. Megtalálhatók náluk a parittyafőkötők is. Ünnepen a nyakukban gyönggyel kivarrt bársonyszalagot viseltek. Végül

találkozunk náluk a biklának nevezett fehér vászonszoknyával is. Ez utóbbi Baranyának más vidékein is szokásos volt.

A zengővárkonyi csoport népe, mint láttuk, viselete, kerámiája és vallása révén a Sárközhöz kapcsolódik, ugyanakkor rokonságban van a mohácsi református magyarokkal. A Sárköz és Zengővárkony vidékének lakossága között rokoni kapcsolatokat is ki lehet mutatni és így igazoltnak látszik az a föltevés, hogy a Zengővárkony-vidékiek etnikailag a Sárközhöz tartoznak.

Öregasszony viselete Hosszúhetényben

Hosszúhetény vidékén a népviselet körülbelül a század elején szűnt meg. Egy-egy ruhadarab néhol emlékként megmaradt, sőt vannak házak, ahol teljes öltözetek is vannak még. Ezeket műkedvelő színíelőadások és népi táncbemutatók alkalmával viselik.

Meg kell emlékeznünk az idősebb asszonyok fehér ünnepi ruházatáról is. Hosszúhetény vidékének öregasszonyai nagy ünnepek alkalmával tiszta fehérbe öltöztek. Ma már vegyül ebbe a ruházatba egy-két fekete ruhadarab is, de egyébként a vidék egykori viseletének ez az egyetlen élő maradványa. Használata azokra a vasárnapokra korlátozódik, amikor szentségimádás van. A templomba mennek benne.

Pécsvárad vidékén a legjelentősebb díszítőművészeti ág a szövés volt. Forrásaink szerint a múlt század közepén még minden nő foglalkozott vele, font, szőtt. Alkotásaik között a legszebbek a szőtt díszítéssel ellátott abroszok, lepedők, kendők. A szöttes alapja fehér, a díszítmények pedig piros fonállal készültek. A díszítményeket alkotó minták között geometriai elemeket, stilizált virágmotívumokat és madáralakokat találunk. A századforduló idején megnyilatkozott polgári hatás naturalisztikus nővényi minták alkalmazását is terjesztette. A madármotívumok között leginkább páva, pulyka, kakas alakokat találunk, előfordulnak azonban mások is. Sok esetben szőtt mintás betét alkotta a nők szélesujjú ujjdíszítését is. Az e célra használt szöttesdarabokat sűrű mintával szőtték, a színük piros, lila és kék.

Viseleti darabjaikon hímzéssel is találkozunk. Fehér hímzés díszítette a gatyák szélét. Fehér és sárga, finom aprómintájú hímzést alkalmaztak a női ingek ujján és elején. Fehér, vagy színes hímzés jelentkezik a fehér vászonkötényeken és a keszkenőkön. Külön említést érdemel a zengővárkonyi főkötő. Az alapja fekete volt, klott vagy selyem, a díszítést fehér cérnával hímezték rá. Ennek a főkötőnek és főkötőhímzésnek a rokonait találjuk meg Peterd vidékén, Kopácson és vidékén, a Dráva-szögben, a mohácsi református magyaroknál, végül a Sárközben. Valamennyi sárközi főkötő és sárközi hímzés néven ismeretes.

Mint említettük már, a vidék népe nagy átalakuláson ment át az elmúlt évtizedekben, különösen az utóbbi két évtizedben. Az átalakulást két tényező segítette és siettette: a szénbányászat és Pécs közelsége. Már a távolabbi múltban magához vonzotta Pécs piaca a zöltséget, stb. termelő asszonyokat, a vására pedig az állatok értékesítését kívánó férfiakat. Ez a hatás azonban még nem jelentett annyit, mint amikor az új munkaterületek megváltoztatták az életmódjukat, igényeiket s addigi kultúrájukat. Napjainkban ez az átalakulás fokozódott, hiszen sokkal több munkalehetőséget nyújt az ipar és a bányászat, mint a múltban. Ugyanakkor a paraszti élet terhei is sok embert készítettek arra, hogy foglalkozását, életformáját megváltoztassa.

A mai körülmények között a népi kultúra egy-egy elemének továbbélését, fölelevenítését szolgálják a művelődési otthonok. Hosszúhatásban táncscsoport alakult s az elmúlt években jó névre tett szert. Vannak ezenkívül más csoportok is, amelyek a népi kultúra hagyományait ápolják és habár egy-egy szereplésük ma még alkalmi, színpadi is, elsősorban a maguk faluja színpadán táncolnak, dalolnak, a maguk faluja népét gyönyörködtetik abban, ami nemrégien még az övé volt, csak feledésbe merült.

Pécsvárad vidékén is idegen nemzetiségek környezetében él a magyarság, sokákok és németek alkotják a szomszédságot. Magában Pécsváradon is találunk németeket, de voltak számottevőbb német telepü-

lések is. Életmódjuk és kultúrájuk a hegyháti németekéhez kapcsolódik. A felszabadulás után egy részüket kitelepítették Németországba, a helyüket pedig magyar telepesek foglalták el.

A sokácok a Pécshez közeli falvakban laknak: Nagykozár, Magyar-sarlós, Kátoly ezek között a legjelentősebb. Gazdálkodásukban Pécs közelségének fontos szerepe van, a pécsi piac számára termelnek, a pécsi vásáron értékesítik állataikat. Sajátos viseletük mellett napjainkig kitarottak, mostanában kezdődött meg az áttérés a városi öltözködésre. Ugyancsak megtartották nyelvüket és sok szokásukat is. Viseletük hasonlít a mohácsi sokácokéhoz. Korábban a színes, főképpen piros és fekete fonállal hímzett vászonszoknya és vászoning, a fejükön hímzett főkötő, színes-hímzésű bőrmellény és ködmön, valamint színes bűtykös harisnya volt női viseletük néhány jellemző darabja. A divat változásával terjedtek el a színes selyem és kászmír szoknyák, a réklik és a fejkendők. Az ing hímzése naturalisztikussá vált. Szoknyájukat úgy kötik meg, hogy a csipkés alsószoknya kikandikál alóla. Jellegzetes még a fejkendő alól a homlokra kihúzott kis hajtincs. A férfiak fekete ruhája szövetből, de leginkább kordbársonyból készült. Piros zsinórozás díszíti. Ingük mellrészét külön hímzett ingmell takarja és díszíti. Viselnek az ing fölött színes, selymes anyagból varrt mellényt is.

Ormánság

A megye déli, délnyugati részén terül el. Neve mind a földrajzi táj jelölésére, mind pedig a tájon élő népcsoport jelölésére is használatos. Elhatárolását nem tudjuk földrajzilag elvégezni, bár délen természetes határa is van: a Dráva, hanem néprajzi sajátosságok alapján igyekezzünk megtalálni a határait. Nyugatról kelet felé haladva a következő községeket számítjuk hozzá: Drávafok, Markóc, Gyöngyfa (azelőtt Hernádfa és Rónádfa), Magyarmecske, Mónosokor, Okorág, Marócsa, Kákics, Bogdása, Drávaiványi, Zaláta, Kemse, Sósvertike, Sellye, Csányoszró (korábban Kiscsány és Oszró), Nagycsány, Besence, Bogádmindszent (azelőtt Czinderybogád és Újmindszent), Páprád, Vajszló, Lúzsok, Piskó, Vejti, Hirics, Kiszentmárton, Cún, Baranyahídvég, Sámod, Adorjás, Kórós, Drávapiski, Kémes, Szaporca, Tésenfa, Drávacsepely, Rádfalva, Disóviszló, Terehegy, Márfa, Ipacsfa, Kovácsbida, Drávaszerdahely, Drávacsehi, Drávapalkonya, Drávaszabolcs. Az újabb kutatások valószínűvé teszik, hogy idesorolhatjuk az északkeleti sarokban lévő Szava községet is.

Az ormánsági táj alföldi jellegű, annyi különbséggel, hogy dombo-sabb, berkesebb s különösen azzal a különbséggel, hogy mindenfelé erdő tarkítja és igen közel vannak egymáshoz a községek. Délen a Dráváig ereszkedik, nyugaton átnyúlik az azelőtt Somogy megyéhez tartozott hasonló jellegű tájra, keleten a Siklós—Nagyharsány felé lenyúló hegy-

vonulat határolja, északon a szőlővel borított hegyszentmártoni dombok. A régi iratokban Ormánság néven szerepel.

A körülbelül 40 km hosszú és 15 km széles terület több részre oszlik. Körülbelül Vajszló táján lehetne észak—déli irányban meghúzni azt a határt, amely nyugati és keleti részre osztja.

Ormánsági táj Drávapalkonyánál

Földjét néhány folyócska szeli át, leghosszabb és legszélesebb a Feketevíz, ez nyugatról az Almás és az Okor vizét hozza magával, majd befogadván alsó folyásánál a Pécsi-vízet, Drávapalkonya alatt ömlik a Drávába. Nyugati részén nem nagyobb kis patak nál, a torkolata táján kisebb folyóvá tágul. A ma már jobbra száraz, mélyebb fekvésű területek korábban berkes, mocsaras helyek voltak, különösen a Feketevíz és a Dráva szabályozása előtt. A XIX. század eljén például azt írták Vajszlóról, hogy a Feketevíz tava mellett fekszik. A mocsaras, lápos vidéket ábrázolják a II. József-kori térképek és a Feketevíz csatornázásának a XIX. században készült terve is. A vidéket erdőségek, mocsári tölgyesek borították. Siklóstól az Ormánságon át egész Kaposvárig erdős területen vezetett az út. Vízen gazdag évben a csónak volt a fő közlekedési eszköz.

Ilyen földrajzi viszonyok között természetesen kevés volt a mezőgazdasági művelésre alkalmas terület és ez a körülmény meghatározta a lakosság életmódját és építkezését is.

A falvak erdővel körülvett, kiemelkedő helyekre épültek. Ennek a településmódnak és a földrajzi környezetnek a következménye, hogy az

Ormánsági táj; a Fekete-víz árterülete

„Ormánság” név jelentésének megfejtésében és eredeztetésében maig sincs megegyezés a nyelvészek között, annak ellenére, hogy alapvető szóalakban megegyeznek. Az egyik tábor Ormánságnak írja és mondja, n-el, a másik tábor pedig Ormányságnak, ny-el. Az első táborba tartozók az erdő jelentésű török orman szóból származtatják s az orman szót or, ur töre vezetik vissza. A másik tábor finnugorból magyarázza és egybeveti egy ormágy alakú szóval, melynek kiemelkedő hely értelmet ad. A szót aztán az orom > urom > or > ur szóból vezeti le. Mindkét etimológia tehát ugyanarra a töre vezet vissza. Akik az Ormánsággal és nevével foglalkoztak, leginkább az orman szóból való származtatást fogadják el, Kiss Géza kivételével, aki makacsul kitartott a másik magyarázat mellett.

A terület arra volt alkalmas, hogy lakói főleg halászattal, vadászattal, szabadon termő táplálékok, tojások gyűjtögetésével, állattartással és kis-mértékű földműveléssel foglalkozzanak elsősorban. A vizenyős területek csökkentése és az erdőirtások később a művelésre alkalmas földeket szaporították. Lassan, évtizedek alatt átalakult az ormánsági nép életmódja.

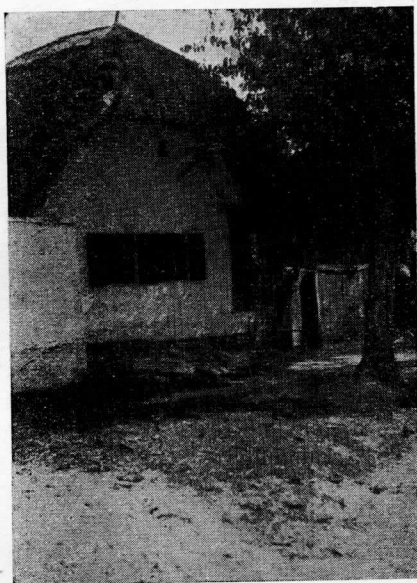
A jobbágyság fölszabadítását megelőző időben három uraság között oszlott meg az Ormánság területe. Egy része a Batthyány-családé volt, más része a katolikus egyházé, nyugati fele a Draskovichoké. Később, a második világháborút követő fölszabadulásig az egyház és a Közalapítvány volt a legnagyobb birtokos. Földjének majdnem fele e nagybirtokosok kezében volt. Rajtuk kívül egy-két néhány száz holdas gazdaság is szaporította a nagybirtokot. A jobbágyság megszűnte után a föld többi része a jobbágyokból parasztbirtokossá vált lakosságé lett. Földnélküli zsellérteget alig találunk. A zsellérek a bevándorlók és a gazdasági cselédek sorából kerültek ki.

Községei általában kicsinyek, nincs több lakosuk 4—500-nál. Csupán két falu: Vajszló: és Sellye fejlődött nagyobbá, mindkettőnek 2000-nél több lakosa van jelenleg. Sellye 1950 óta járási székhely. Mindkét község uradalmi központ volt a jobbágy korszakban, Sellye az maradt Draskovich urasága idején is, a felszabadulásig. Az Ormánság ipari és kereskedelmi központja is Vajszlón és Sellyén alakult ki. Már a múlt században nagyszámú kisiparos élt és dolgozott ebben a két községben, századunk első fele pedig a kereskedelem előretörését eredményezte bennük. Ehhez régi híres állatvásáraik adták az alapot. A két falu sertéspiacait már a múlt század elején szívesen keresték föl az ország távoli részein, például Győrben, Pesten lakó kereskedők s szállították a sertést Pestre, Bécsbe és Zágrábra. A kisiparosok között szűrszabókat, csizmadiákat, szabókat, kovácsokat, gölöncséreket, szűcsöket, stb. találunk. Legtöbbjük Vajszlón és Sellyén dolgozott és a múlt században a sellyei és siklósi céhbe tartozott. Az utóbbi évtizedek során a nagyobb községek sorába emelkedett az Oszróból és Kiscsányból egyesített Csányoszró és Kémes is, de attól még távol vannak, hogy megközelítsék Vajszló vagy Sellye nagyságát.

Egy múltszázadvégi meghatározás szerint ott van az Ormánság, ahol biklát viselnek, azaz: ahol a nők a biklának vagy kebélnek nevezett fehér vászonszoknyát hordják. Ma már nem elégszünk meg ezzel az egy tényezővel, bár az ormánsági etnikai terület körülhatárolásában ma is kritériumaink között szerepel. Más szabásút ugyan, de biklát viselnek az Ormánság szomszédságában Drávasztárán, Felsőszentmártonban, Lakócsán élő horvátok is, biklát viseltek Zengővárkonyban is, mégsem tekintjük sem a horvátokat, sem a zengővárkonyiakat ormánságiaknak. A bikla csak egy darabja a jellegzetes ormánsági női viseletnek, csak egy részlete

azoknak a néprajzi s egyéb sajátosságoknak, amelyek együtt az elhatárolást lehetővé teszik.

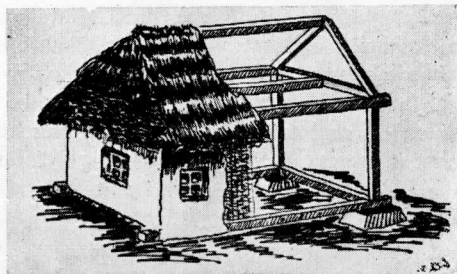
A legtöbb falunak egy utcája van, egy-egy sor házzal. Az udvarokat, házakat nagy kertek veszik körül, a kertekben gyümölcsfákat, veteményest találunk. Legrégibb fajta házuk a talpas ház. Ennek fő anyaga a fa volt. Fában nem volt hiány, bőven adta a sok erdő. A talpas háznak alapot nem ástak, hanem hosszú, faragott tölgyfa-gerendákat fektettek a földre. Négy, négyzetalakban lehelyezett, az érintkező sarkokon merőlegesen összeresztett gerenda alkotta az alapot, a talpakat. Az alapba több függőleges oszlopot helyeztek el, elsősorban az épület sarkain, ezek az alappal párhuzamos gerendákat tartottak. A ház hossz tengelyét a mestergerenda

Talpas ház az Ormánságban (Szaporca)

alkotta. A talpakat és a fölöttük lévő, velük párhuzamos koszorúfákat, egymástól 40—50 cm távolságra helyezett és a ház falát alkotó karók köröték össze. A karókat vesszővel fonták be. Ezt a vesszőből font falat, ahogy mondják, „rekesztett” falat, kívül-belül sárral betapasztották és bemeszelték. A házat zsuppal födték. Némely drávamenti községben a XVIII. században gyékényt is használtak tetőfedő anyagul, a zsup általánossá válása előtt pedig nádat. A ház előtt keskeny tornác volt, mely

három-négy faragott oszlopon nyugodott. Az építéshez csak faszöget használtak. A telken hasonló módon épült gazdasági épületek egészítették ki a lakóházat. Közülük a pajtával egybeépített istálló pajtarészének falai faragott tölgyfadeszkából, az istálló fala tapasztott vesszőből készült, re-

Ormánsági talpasház szerkezete (reprodukció Kogutowicz Károly: „Dunántúl és Kisalföld” c. könyvéből)

Talpas ház udvari részlete az Ormánságban (Szaporca)

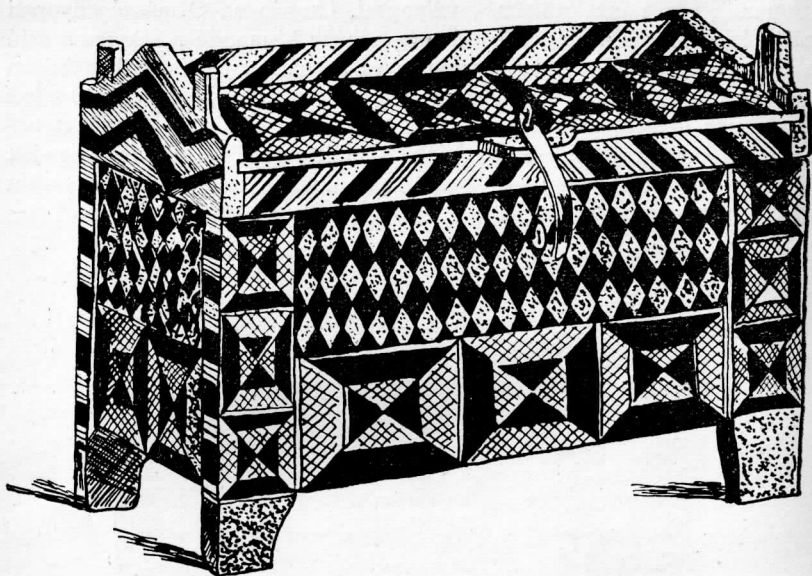
kesztett fala volt. Vannak nyomai ezen a vidéken is, hogy a falutól távol-eső területen, a falun kívül építettek az állatok számára ólat, szállást. A talpas építkezés építményeiből manapság inkább a gazdasági épületek láthatók, azok is inkább Nyugat-Ormánságban. A Vajszlótól nyugatra eső területen található még egy-két talpas lakóház is, a vályoggal és tömással való építkezés idején azonban legtöbbször a falát átépítették. Megmaradt

a gerenda váz s ezt kitöltötték vályoggal. Csupán az Ormánság nyugati szélén levő horvát községekben él még néhány hírmondó a rekesztett falú lakóházak közül. A szájhagyományban és egyházközségi iratokban bőven találunk adatot a talpasházak mozgatására. Árvizek idején, vagy amikor egy község megváltoztatta a települési helyét, a házak alá görgőket tettek és ökrökkel más helyre vontatták. A múlt században állt még egy-két fából — a talpasház módjára — épült templom is. Szükség esetén azokat is elvontatták, mint a házakat.

Talpas istállóépület az Ormánságban (Szaporca)

A ház több helyiségre oszlott. A ma ismert, már fejlettebb fokot képviselő házak három helyiségből állnak. Az épület közepén volt a bejárat, mely a konyhának használt helyiségbe nyílt, az ajtóval szemben volt a kemence. Szögletes kemence ez az újabb fejlődésében, hozzá pedig takaréktűzhelyt építettek. A kemence füstje nyitott kéménybe száll föl, ott a helye a füstölésre szánt húsoknak. A konyhából az utca felé szoba nyílik, az udvar felé pedig a kamra. A szoba berendezési tárgyai közé tartozott a múltban a puhafából készített, festett ágy, az elé állított, lehajtható támlájú pad, a sarokba állított padok, amint az asztalt körülölelték, a faragott támlájú székek, fából készült, vagy fonott ülőlappal. A szobában állt a szökröny is, a legjellegzetesebb bútordarab. Ruha tartására használt láda volt ez. Kéményfából ácsolással készült. A deszkát faragták hozzá. Egyetlen fém része a kovácsolt vas zárópánt volt rajta. Sarkon forduló teteje háztető formájú, négy sarkán egy-egy faragott szarvval. Tetejét és oldalait díszítéssel látták el. A karcolások egy részét fekete vagy vörösbarna festékkel be is festették. A mai szekrény elterjedése fokról-fokra

Ormánsági „szökröny”

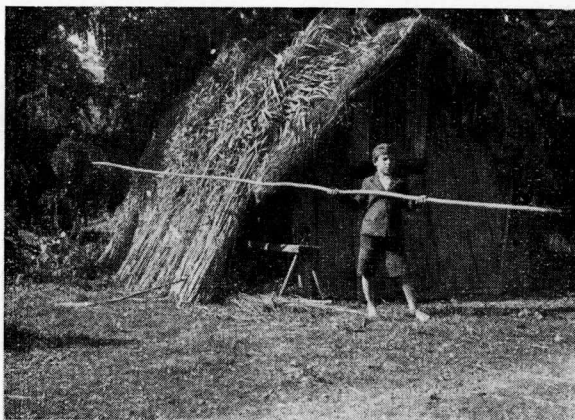
háttérbe szorította azonosnevű elődjét. A szökröny a szobából a kamrába került, takarmány, liszt tartására. Onnan tovább vándorolt a padlásra. Ormánsági házakban a padláson ma is találunk még sok szökrönyt. Zsákokot, kendert tartanak benne.

A szökröny nem sajátosan ormánsági bútor, találkoztunk vele már, amikor Baranya északibb részeivel ismerkedtünk meg és megtaláljuk a Dunántúl más vidékein, sőt ácsolt rokonait az ország más területein is. Azért foglalkoztunk vele mégis részletesebben az Ormánság ismertetésekor, mert ott különösen kedvelt volt, ott találunk belőle a legtöbbet, bár emberemlékezet óta nem készítik. Más ládát is használtak a szökrönyön kívül, a fenyőfából készült színes, festett ládát. A legújabb festett ládák a múlt század közepéről valók.

A fában bővelkedő Ormánságban természetesen sok furni-faragni tudó ember volt, aki nemcsak a maga, hanem mások számára is kitérő faeszközöket készített. Az asszony nép legfontosabb eszközei közé tartoztak a fonás-szövés eszközei, a faragással, spanyolozással díszített rokkafák, a kendertörők, a len- és kendertilók, a vetőfák, gombolyítók és a szövőszékek, a „szüőfák”.

A múlt században még minden fehérenmű, vászonholmi, zsák és íópokróc házilag készült az Ormánságban s az előállításához szükséges lent

és kendert is maguk termelték. Nyári esteken az éjszakai órákig csattogott a tiló a kertekben, az őszi és a tél a fonás és a szövés ideje volt. A ruhára való fehér vásznakon kívül sok díszített abroszt, kendőt és lepedőt is szőttek. Ezeknek az anyaga már leginkább pamut. Nagy részük fehér alapon piros díszítéssel készült. A szőtt piros minták a csillag, cserlevél, tulipán, szekfű, fenyervevél stb. stilizált változatai. A másik csoport szőttei bordó alapszínűek s fehér apró minták díszítik őket. Igen szépek a tiszta fehér mintás szőttek is. Szövőszék és a szövés eszközei minden ormánsági háznál megtalálhatók még ma is, de ritkán használják őket. Csányosróban dolgozik egy asszony a háziipari szövetkezetnek, ha több munka adódik, mások is csatlakoznak hozzá. A hagyományok alapján készítenek új szőtteket.

Halászó szigony az Ormánságban

Az ormánságiak főfoglalkozása ma is a földművelés. Abban az időben, amikor még a mainál jóval kevesebb volt a szántóföld, inkább állattartással, halászáttal és gyűjtögetéssel foglalkoztak. Alkalomadtán ma is igen szívesen fölelevenítik régi foglalkozásaik közül a halászatot s arra alkalmas esztendőben a gombaszedést. Az állattartás egyik fő jövedelmi forrásuk, elsősorban a sertéstartás és hizlalás, valamint a csikónevelés.

Sok drávamenti faluban fontos szerepe volt a vízimalmoknak, különösen a XVIII—XIX. században. Nemcsak a szűkebb környék, hanem a távolabbi községek örölnivalóit is ezek dolgozták föl. A drávai malmok az úgynevezett „dudus” hajóra épültek. A dudu üregesre kívájt hatalmas fatörzs volt, ez alkotta a hajót, rajta volt a malom. Hogy a víz el ne vigye, vesszőből font kötéllel kikötötték, ezt a kötelet később korszerűbbel

váltották föl. Télre a malmokat kivontatták a partra. Az őrléshez szükséges malomköveket a Pécs melletti Kővágószőlősről szerezték be. Ugyancsak a drávai vízi élet letűnt emlékeként emlegetik a hajóvontatást. A Dráván árut szállító dereglyéket vontatták kötélén, emberi erővel. A hajóvontató ember fából ívesre faragott iga segítségével végezte nehéz munkáját. Ez a foglalkozás a múlt század végén szűnt meg.

A gabona tartására is dudut használtak az Ormánságban. Ez is hatalmas fatörzsből kivájt holmi, amelynek alsó felét deszkával befenekelték. Kisebb-nagyobb méretű található belőlük. Volt akkora is, amelyben tíz zsák gabona elfért. Ugyancsak gabona tartására használtak vesszőből font és sárral betapasztott kosárszerű tartókat is. Kisebb fatörzsből készült kisebb duduban apróbb magvakat és babot tartottak. Duduval készítették a kutat is, a dudu helyettesítette a mai cementgyűrűt. *Hölbling Miksa* a múlt század közepén tévesen a dudus kutakban látta az okát a sok ormánsági golyvának. A tudomány azóta megcáfolta ezt a fölfogását.

Igavonásra a múlt század közepe tájáig inkább ökröt használtak, lovaikat pedig fuvarozásra. Magyar fehér fajta szarvasmarhát tartottak leginkább. Még a második világháború idején is sok volt belőlük, Vajszlón például a három csorda közül az egyikben magyar marhákat hajtottak ki. Amíg a törvény meg nem tiltotta, szívesen legeltettek az erdőben. Legelőik általában nagyok, nagykoronájú tölgyfák tartanak rajtuk itt-ott árnyékot. Tehenet a régi időkben csak annyit tartottak, amennyi a házi szükségletre kellett, sokan nem is annyira a teje, mint inkább trágyája miatt.

Legelőn tartották a lovat is. Csikó korában már legelőre került az anyjával együtt, melyet kihajtottak, ha nem volt munkában. Féléves korától már teljesen a legelőn nőtt föl. Este, munka után, amikor a férfién megvacsorázott, minden lovat legelőre hajtottak. A családok férfitagjai közül az öregek vagy az egészen fiatalok voltak a lovászok. Tavasztól decemberig legeltették így a lovakat. Egy-egy kisebb csoport ment az erdő vagy legelő kiválasztott helyére. Ott a lovak lábát béklyóba, vagy nyűgbe verték, hogy nehezebben tudjanak megszökni. Ha hideg volt, az őrzők szűrbe, bundába burkolóztak és tűz köré húzódtak. A lovakra a csoport egy-két tagja vigyázott, a többi pedig alhatott, ha éppen hagyták. A legeltetés azonban számtalan alkalmat nyújtott a játékra, egymás megtréfálására és a mesére. Hajnalban hajtottak haza, mikor dologra kelett menni. Ez a lótartási mód addig volt meg, míg a muraközi nehéz, hidegvérű lovak el nem terjedtek. A múlt század utolsó két évtizedében egyre-másra hajtották Muraközből a csikókat. Fölnevelésük után nagyobb árat kaptak értük, mint az addig tartott könnyebb lovakért. Néhány évtized alatt általánossá vált a muraközi fajta használata. Ez azonban kényesebb volt, mint az elődje. Drágább is volt, tehát jobban kellett rá vigyázni. Így aztán fokozatosan megszűnt az éjszakai legeltetés. A lovak legeltetése azonban

ma is szokás, különösen a csikókat és a munkában nem lévő lovakat legeltetik.

Az Ormánság paraszti gazdálkodásában legfontosabb szerepe a sertés-tartásnak volt. Az egykorú írások már a XVIII. század végén és a XIX. század elején Vajszló és Sellye híres sertésvásáraitól írnak. S ezek a megemlékezések úgy szólnak, hogy ezek a vásárok messze földön híresek voltak. A ma élő emberek emlékezete szerint különböző fajtájú mangalica sertéseket tartottak. Ma is ez a legelterjedtebb fajta. Nagy részüket az erdőben nevelték és hízlalták. Nemcsak az ormánsági, hanem a szlavóniai erdőkben is. Makkon hízlalták meg őket. Ősszel átmentek a szlavóniai erdőkbe makkot nézni, megbecsülték a fán mutatkozó termést és kibérelték az erdőt. Többen összeálltak, hogy a terhek megoszoljanak. Fogadtak kanászt, de ők maguk is ott voltak a makkoltatás idején az erdőben. Kalibát csináltak maguknak az erdőben, abban laktak. Ott főztek maguknak abból, amit utánuk hordtak vagy időnkénti hazatérésük után vittek magukkal. A Dráván a röpülő nevű kompon keltek át. Olyan komp volt ez, ami le volt horgonyozva a víz közepén, vagy a sziget alsó végén s a víz nyomása vitte át az egyik partról a másikra. Igen nagy teher elfért a röpülőn. Két rév volt az Ormánságban a Dráván, az egyik Vejti alatt, ott a szigeten horgonyozták le a röpülőt és Drávapalkonyánál, ahol a horgony a víz közepén volt. Vejtivel szemben Moslavina, Drávapalkonyával szemben Dolnji Miholjác volt a röpülő által elérhető horvát község. Kereskedelmi kapcsolatok fönntartása érdekében is rendszeresen jártak át, tehát vásárra és piacra is. Élénk gazdasági kapcsolat volt ez. A disznókat akkor hajtották haza, amikor a makk elfogyott. A vajszlói vagy a selyeyi piacon értékesítették a legtöbbet. Sokat elhajtottak messzi városokba is, sokat pedig pesti, győri, zágrábi kereskedők vittek el. A makkon hízott disznó azonban nem volt olyan kövér, mint a kukoricán hízlalt, ezért a makkoltatás után még kukoricán is szokták javítani.

A nehéz disznó a szállítási akadályok miatt nehezen volt értékesíthető. Ha bevitték Pécsre, féltek, hogy a kocsiratételkor, vagy a levételkor eltöri a lábát, akkor pedig csak a szappanfőzőnek lehetett eladni. Fejlődést ezen a téren a vasútépítés hozott. Vasúton vagon-tétel-szám tudtak szállítani Pestre a ferencvárosi vásárba és Bécsbe. Ezek a sertésértékesítési lehetőségek adtak alapot a kupeckodás kialakulására. A sertéshizlalók soványan vették meg a disznót, sokszor még nem is hízlalható korban. Az így egyenkint összeszedett állatokat neveléssel kellett egyöntetűvé tenni, hogy a hizlalás végén, mikor értékesítésre került a sor, ne legyen köztük lényeges súlykülönbség. A vásárlásban a hizlaló a felhajtóra támaszkodott. Ezek voltak az igazi kupecsek, akik abból éltek, hogy más számára vásároltak és sem munkájuk, sem kockázatuk nem volt vele. Volt egy másik fajta kupec is, aki megvette és rögtön haszonnal továbbadta a

disznót. Ezeknek az embereknek az ideje legnagyobbbrészt a kocsmában telt el. A felszabadulás után egy darabig még boldogultak, de aztán ki-csúszott a talpuk alól a talaj.

Amikor egyre nyilvánvalóbb lett, hogy a sertéshízalás kedvező anyagi lehetőségeket kínál, hízalókká lettek olyan emberek is, akik nem voltak parasztok. 2—300 disznó számára építettek ólakat, megvették a hízaláshoz szükséges kukoricát s vették a hízónak valót is. Az Ormánságban sokan vannak, akik a vagyonukat a sertéshízalással szerezték. A legnagyobb hízaló Sellyén és a Vajszló melletti Angyalóc nevű határrészen volt. Egyiknek sem paraszt volt a tulajdonosa.

Az ormánsági emberek a munkájuk javát egymás segítségével végezték. Bár a kapitalista gazdasági rend, a szabadverseny és a velük járó polgárosodás a régi közösségi szellemet nagy mértékben kiölte belőlük és az egyéni hasznót és boldogulást hájszoló anyagiassá emberekké formálta őket, elevenek még a közösségi élet emlékei. Ha az egyik „pógár” (pógár az Ormánságban a paraszt neve) elvégezte az aratást, nyomban rokonának, komájának, szomszédjának ment segíteni. A gabona behordása való-sággal ünnepszámba ment. Akkor is összejöttek segíteni a rokonok, szomszédok, fogattal és kézi erővel, hogy a nagy munkával egy nap alatt elkészüljenek. Ilyenkor az a gazda tartotta étellel, itallal a munkában résztvevőket, akinél a munkát végezték. Így folyt le a cséplés is. A nyomtatás idején ki-ki maga végezte a munkát, legföljebb kisebb segítséget vett igénybe. A cséplőgép gyors munkájához sok ember munkájára van szükség. A kazalrakók, kévehányók, zsákolók, polyvahordók a cséplető gazda rokonaiból, szomszédaiból kerültek ki. A kölcsönösség alapján történt mindez. Aki ma másnak a segítségét igénybe vette, holnap visszaadta a segítséget. Hogy minden rendben történjék, senkinek a munkájában ne legyen fönnakadás, előre megállapították nagy munkák idején, kire mikor kerül sor. Generációk során alakultak ki azok a kis közösségek, amelyek a nagy munkákat évről évre együtt végezték. A behordáskor a közös munka majdnem mindenütt megvan még ma is. Nemcsak a rokonok, hanem az egész falu segített, ha valaki házat épített. Ki fogattal hordta az építőanyagot, ki pedig kézi erővel segített a ház megépítésében. Csak azokat a tennivalókat végezték iparosok, amelyeket szakértelem nélkül nem lehetett elvégezni.

Említettük, hogy a női viselet alapján különböztetik meg már hosszú idő óta az Ormánság népét más vidékek népétől. A fejükön az asszonyok főkötőt viseltek, a lányok hajadonfőt jártak. A negyedgömb alakú főkötőt kontyon viselik. Belül keménypapír tartotta mereven, erre varrták a vászonból, bársonyból, fémdíszekből és művirágból való díszítést. Alsó részére a főkötő színének megfelelő színű selyemszalagot erősítettek. Az ormánsági asszony főkötőjének korjelző szerepe volt. Minden kornak meg-

volt a megfelelő színű és megfelelő anyagból készült főkötője. Fiatal menyecske égő piros szalaggal ékesített piros főkötőt viselt, később a szalagon megjelent a kék, a főkötőn pedig a fehér szín. A következő kor főkötőjének uralkodó színe a fehér, a szalag pedig fehérrel díszített kék. Később a főkötő tiszta fehér, szalagja pedig egész kis fekete bárszín szalag lett. Végül az öregasszony kis fehér vászon főkötőt, úgynevezett „kapisztalevet” viselt a kendője alatt. Az asszony főkötője fiatal kortól öreg korig általában nyolc változatban jelentkezett.

Ormánsági fiatal asszony főkötője

A nő a haját leánykorában befonva viselte. Kettéfésülték a haját, elől a homloknál és a halántékon folsodorták és a fül táján fonni kezdték. A kétoldalról összeérő két hajfonatot összekötötték, majd összefonták. A fonat végére színes selyemszalagot, pántlikát kötöttek. Az asszony haját nem fonták be, hanem az elől és oldalt megkezdett sodrás után hátul is folsodorták, mintha konty lett volna. A haj ápolását zsírral végezték.

A női viselet uralkodó színe a fehér volt, fiatalabb korban néhány színes ruhadarabbal élénkítve. Ilyen színes ruhadarab volt a kötény, a fejkendő és az alsó ing ujjja. Amint a főkötő színe változott az asszony korának megfelelően, a főkötő színéhez és annak változásához alkalmazkodott a fejkendő és a kötény színe is. Mindkettő selyemből készült. Fiatalok finom fehér vászonból, vagy tüllből készített kendőt is viseltek, hímzéssel díszítve. Öreg korban mind a kötény, mind a kendő fehér vászonból készült. Az öltözet egyik fő darabja a kebel vagy bikla nevű térdigérő fehér, bő, hajtásokba levasalt szoknya, másik pedig az imög nevű ing. A múlt században a biklát és a hosszúujjú, úgynevezett tázlis imögöt házilag szőtt kender, len, vagy pamutvászonból állították elő, a század második felében azonban ezt az egyszerű viseletet már csak hétköz-

napokon, munkára hordozták. Ünnepre a fiatalok: leányok, menyecskék, cifra tüllanglé felső biklát és tászlis imögöt csináltattak maguknak. A felső bikla alatt 3—4 alsó biklát s a felső imög alatt kis imögöt viseltek. A felső ingnek, akár tüllangléből volt, akár vászonból készült, nagy, bő ujjá volt. Az ujját a könyök táján megkötötték, ezáltal az ing ujjá bő redőkben hullott alá a csuklóig. Az alsó ing testhez simult, ujjá rövid volt és színes hímezés díszlett rajta, hogy a tüllanglé ujj alól kilássék. Biklát hordanak a horvát leányok, asszonyok is, az ő biklájuk azonban abban különbözik az

Kontyolás az Ormánságban

ormánságiakétól, hogy általában apró hajtásokban lerakott s nem derékban kötik meg, mint az ormánságiak, hanem jóval térden fölül ér s közvetlen a mellük alatt kötik meg. A bőujjú ing szabása is hasonlít a horvát ing szabásához, azzal a különbséggel, hogy a horvát ing nagysága alkalmazkodik a bikla viseléséhez, tehát egészen kicsiny. Különbség az is, hogy a horvát ingek ujját fiatalabb korban bőséges piros, fekete és kék színű, öreg korban pedig fehér szőtt minta díszíti, az ormánsági ing ujjáról ez hiányzik. Hasonló az ormánsági női ing szabásához a Hosszúhetény vidékén megismert szélesujjú ing szabása is. A kettő között az a különbség, hogy

az ormánságinak az eleje nem végig hasított, jóval bővebb és hosszabb az ujja s hiányzik róla a díszítés Hosszúhetény-vidéki módja.

A múlt században a nők leginkább mezítláb jártak, ha ritkán lábbelit vettek föl, az az oldaltvarrott hegyesorru csizma volt. Sokszor előfordult, hogy a templomig télen is a kézben vitték, az ajtóban bűtak csak bele. A század vége felé megjelent a félcipő s általa lassanként a városi cipő-

Leány és legény az Ormánságban

divat terjedt el. Aratáskor a mezítlábás nő lábát szúrta volna a tarló, ez ellen bocskort, éspedig csatosbocskort használtak. A csatosbocskor csak az első világháború idején ment ki a divatból. A cipő használata idején kezdődött a csikos, színes és bütykös harisnyák viselése.

Téli viselet volt a báránybőr ködmön. Gallérja, kézelője és alsó szegélye fekete prém, maga a ködmön pedig fehér vagy ritkábban barna volt. Ujját, hátát és elejét finomszínű virághímzés díszítette. Díszítésük színé-

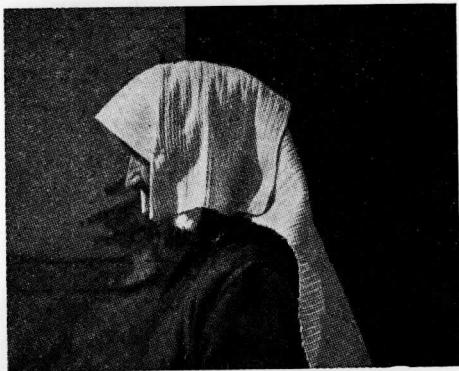
ben és aprólékosságában különbözik Baranya megye más vidékeinek bőr-rátétes és élénk színekkel hímzett díszítésű ködmönjeitől. Használtak olyanokat is, amelyek csak a varrás mentében voltak hímzéssel ellátva.

Rövid ideig viseltek a ködmönön kívül rókaprémmel szegélyezett, zsinórral díszített posztómentét is.

A ködmönt bundának nevezték.

Ha esett az eső, rossz idő volt, sűrűszövésű abroszt terítettek magukra. Ennek a színe is alkalmazkodott a viselője korához, a fiatalabbak színe-sebbit, az öregebbek fehérebbet vettek magukra. Ezt a kendőt helyettesítő abrosz-használatot megtaláljuk még a környező horvát asszonyoknál. Ők az abroszt arra is használják, hogy szoknyaként magukra csavarják s ezáltal is védekeznek az időjárás viszontagságai ellen.

Volt még egy régen viselt ruhadarabjuk, a hátravető. Háziszőtt vászonból készült, keskeny ruhadarab, hosszabb a törülközőnél. A fiata-

Hátravető öregasszony az Ormánságban

labbakét piros csíkozás díszítette, az idősebbeké tiszta fehér volt.

A férfiak viselete egyszerű volt. A múlt században még a férfiak jó része télen-nyáron házilag szőtt vászonból varrt gatyát, vászon inget viselt. Mindkét ruhadarab fehér volt. Munkára kevesebb szélből készítették, ünnepre bővebb volt a gatyá szára. A munkára valók egyszerűbb, durvább anyagúak voltak, kenderből, lenből szőtték, az ünnepiek anyaga pamut-vászon.

A fejükön széleskarimájú fekete kalapot viseltek, a nyakukban pedig elmaradhatatlan a fiataloknál színes, öregeknél sötétszínű kendő. Az öreg-emberek között a század elején akadt még, aki hosszúra növesztette a haját, a múlt században pedig még lehetett hírmondót találni azokból, akik hosszú hajukat kétoldalt a halántékuknál összecsavarták és csimbókká

kötve viselték. Elmaradhatatlan volt a bajusz is a férfiak arcáról. Hosszú nagy bajuszt növesztettek, csak ebben a században kezdtek rövidebbre nyírni, sőt az utóbbi időben teljesen leborotválni. A szakállt nem szerették, kevesen viselték. Télen báránybőr sapka fődte a fejüket.

Általános volt a bocskor használata a múlt század közepén. Szíjas-bocskornak nevezték, mivel szíjjal erősítették a lábukra. A bocskoros fejrüsszel készítette s hosszú szíj lógott róla, ezt a lábuk szájára csavarták, előzőleg azonban kapcába tekerték a lábukat. A múlt század második felében előtérbe nyomult a csizma használata, ebben a században pedig a bakancs. A bocskor azonos a másfelé is ismert födelesbocskorral. Siklósi és sellyei bocskoros vargák készítették, ugyanolyan formájúra, mint a horvátokét. Az utolsó sellyei bocskoros 1915-ben halt meg.

Régebben az ingre nem varrtak gombot, hanem a nyakában is, a kézelőjén is, madzaggal kötötték össze. Hidegebb időben „mellyest” viseltek. Vászomból, posztóból, vagy báránybőrből készült, ujjá nem volt, csak mellrésze. Úgy erősítették magukra, hogy a rávarrt madzagokkal hátul megkötötték. Fölötte viselték a báránybőrből varrt, hímzéssel díszített ködmönt, vagy szűrposztóból varrt, hímzéssel díszített szűrkabátot, ritkábban szürgallért. Voltak, akiknek a ruhái közé suba is tartozott, báránybőrből készült az is és ki volt hímezve. Kevés embernek volt, mivel az árát kevesen tudták megfizetni. A szűrkabátot sellyei, vajszlói és siklósi szűrszabók készítették és vásárokon árusították. Legtovább a pásztorok és a fuvarba járó emberek használták. Szerették, mert biztos védelmet nyújtott az eső ellen. Az ünneplő szűrét esküvőre vette meg a férfi, az aztán kiszolgálta élete végéig. Bundákat, ködmönöket készítő szűcs több helyen is dolgozott az Ormánságban, akadtak köztük, akik az év egy részét vándorlással töltötték és a helyszínen javították meg a hibás bundákat. A vajszlói szűcs például Drávapalkonya vidékét is fölkereste minden évben, vitte magával a szerszámjait, a szükséges prémeket s ott néhány nap alatt megjavította a hibás ködmönöket.

A férfiviselet a múlt század végén megváltozott. Lassanként elmaradt a gatyá és a bocskor használata, ebben a században pedig a csizma is átadta a helyét a bakancsnak és a cipőnek.

Az ormánságiak mai viselete egyezik a mindenkori városi divattal, gatyás öregembert elvéve is nehéz találni, egy-két öregasszony ragaszkodik csupán a biklájához. Inge azonban már a biklás öregasszonynak sem a régi szabású, mivel fölötte a század elején elterjedt, derékban bő réklit viseli. A rékli anyaga már nem selyem, mint a századeleji fiataloké volt s nem világos a színe. A női viselet nem egyidőben szűnt meg az egész Ormánság területén, a keleti részekben hamarabb, még a század elején, a nyugati részekben pedig az első világháború alatt és után.

A faragás művészete köztudatunkban Somogy megyéhez kapcsolódik, pedig igen sok szép faragott eszközt ismerünk az Ormánságból is. A mértani elemekkel vagy növényi mintákkal díszített borotvatokok, a szép színes spanyolozott tükrösök, a betyárokkal és állatalakkal díszített szaru sötartók s különösen a sok spanyolozott rokkafa, vetélő, faragott mosósúlyok és mángorló méltán megállja a helyét a somogyi faragóművészet mellett is. Közülük a rokkafákat, vetélőket, súlyokat és mángorlókat nem pásztorok készítették. Szép díszítésük és gondos kidolgozásuk meghatározó megnyilvánulása a szeretetnek, a készítő szeretetének aziránt, akinek készítette. Mind-mind fontos használati eszköz. A mosást ma is szívesen végzik a Feketevízen súlyokkal. Deszkapallót állítanak a vízbe, mellé állnak, és a deszkán paskolják meg a hamulúgban már megpárolt ruhát. Mosás után a tiszta ruhát a parton a fűre terítik s délutánra a nap meg is szárítja. Sokszor napokig eltart a nagymosás. Minthogy minden házban sok házilag szőtt vászonnal és abból készített ruhaneművel rendelkeztek, ritkán végeztek nagymosást, pedig minden héten tiszta biklát és fehérneműt kellett váltani. Általában negyedévenként mostak, addig a szennyest a kamrában rudakon, vagy a padláson gyűjtötték össze. Bizony a jeges vízben is ott kellett állniuk télen, amíg el nem készültek. Forróvízes vödörrel állítottak maguk mellé s időnként abba dugták a lábukat, oman pedig ismét a jeges deszkára álltak. A tiszta ruhát nem vasalták, hanem mángorló lapickával mángorolták simára.

Díszítőművészetük kiemelkedő termékei a szőttesek. Síma vásznakon kívül sok díszített abroszt, lepedőt, kendőt, törülközőt is szőttek. Szőttesek nagy része nem került használatba, hanem a szekrények mélyén öröklődött anyáról leányra.

Az Ormánság törzslakossága puritán református magyarság volt. A dióviszlóiak például a század elején még azt sem engedték meg, hogy ünnepi alkalmakkor a tűzoltók a templomba bevigyék a zászlójukat. Református hitre térésük a XVI. században történt, Sztárai Mihály s hozzá hasonló képességű prédikátorok idején. A katolikusoknak Vajszlón és Sellyén, a két uradalmi központban volt temploma, azonkívül az egyházi uradalom Darócihalma pusztán is épített katolikus templomot. A katolikusok nem eredeti ormánsági lakók voltak, hanem máshonnan odakerült uradalmi, egyházi alkalmazottak, iparosok és állami tisztviselők. Vajszlóra még Csehországból és Horvátországból is vittek erdészt, vadászt és más alkalmazottat.

A puritán egyszerűség nyilatkozik meg népművészetükben és régi szokásaikban is. Házasságot fiatal korban kötöttek, sokszor csak 18—20 éves volt a vőlegény és még fiatalabb a menyasszony. A házasságot többnyire a szülők és a rokonok hozták létre, nem a fiatalok választották egymást. Mégha előfordult is, hogy látszólag a fiatalok választása szerint történt

a házasság, ezt a választást is sokszor az öregek irányították. Eljegyzéskor a jegyesek házassági szerződést kötöttek a papnál és azt a pap beírta az anyakönyvbe. A szerződésben megállapodtak, hogy ki mit visz a házasságba s egyik vagy másik halála esetén mi illeti az özvegyet.

Amikor a gyermek megszületett, az ágyat takaróval vették körül, hogy meg ne rontsák, szemmel meg ne verjék az anyát és gyermekét. A halálra előre készülni szoktak. Halotti ruhájukat még életük teljében elkészítik és szekrényben őrzik. Jellegetes volt halálesetkor a siratás. A halottat sok helyen hivatásos siratóasszonyok siratták meg, jajveszékkelő sirató énekükkel, ráborulva a koporsóra. Haláleset alkalmával elővették a tiszta fehér szőttesabroszokat és azokkal takarták le az asztalokat, fehér kendőt terítettek a tükörre addig, míg a halottat el nem temették. A sok fehér szőtttest másra szinte nem is használták. A sírt egyszerű, faragott fejfa jelzi. A temetés után halotti tort tartottak, ezen a halott hozzátartozói, rokonai és jóbarátai vettek részt.

Öregasszony viselete az Ormánságban

A viselet leírásakor említettük, hogy a nő viselete úgy egyszerűsödött, fehéredett, ahogy a viselője idősödött. Körülbelül 55–60 esztendőskor túl tiszta fehér vászon öltözet, bikla, imög, főkötő, kendő, kötény és harisnya járta. Ez nemcsak az öregségnek volt a jelzője, hanem a gyász-

nak is a kifejezője ugyanúgy, ahogy a polgári öltözetben a fekete szín nemcsak az öreg kornak, a gyásznak is a színe. Nem is meglepő ez, hiszen öreg korban mindenkinek van valakije, akit gyászol. Tiszta fehérben gyásztak a fiatalok is, haláleset alkalmával a fiatal levetette színes ruhadarabjait és helyettük tiszta fehéret öltött.

A tiszta fehér ruhába öltözött öregasszony igen ritka már. Úgy alakult át a viseletük, hogy ma már nem a régi szabású inget hordják, hanem ujjatlan vászoninget és fölötté sötétszínű, rendszerint fekete réklit. Harisnyájuk is sötétszínű. Kötényük és kendőjük színe is sötétre, rendszerint feketére változott. Így, ha nem is formájában, de színében átvette a polgári öltözetet az ormánsági öregasszony is. Egyedül a bikla fehér, ahol még megvan. Sok helyen látjuk azonban, hogy az öregasszonyok halotti ruhája tiszta fehér akkor is, ha biklás öltözete fekete ruhadarabokkal tarkázott. Az ormánsági nők viselete párhuzamba állítható a környező községekben a horvát nők viseletével. A horvátoknál is a fiatalok hordják a színesebb ruhadarabokat s ahogy öregednek, ugyanúgy fehéredik a ruhájuk, mint az ormánságiaké. A fehér gyász nagyobb területeken a Drávától délre, balkáni vidékeken található meg. A Dunántúlon az Ormánságon kívül a Somogy megyei Csököly asszonyai, leányai gyásznak fehérben, s Baranyában Hosszúhetény vidékén vannak még nyomai ennek a szokásnak.

Mint más vidékeinken, az Ormánságban is őrzi a hagyomány a betyárok emlékét. Séta Pistáról és Patkó Pistáról szól a legtöbb betyártörténet és dal. Mindkettőnek elsősorban Somogy megye volt a működési területe, de volt-e számukra megyehatár? Ha esetleg nem is jártak annyit ormánsági földön, mint a történetek mondják, sok betyártörténetnek nem volt nehéz eljutnia Somogyból az Ormánságba. Mindkét betyár a XIX. század elején született, Séta Pista előbb, mint Patkó Pista. Az utóbbi 1820 táján született Bécen, Somogy megyében. Ügyességével bandavezérré küzdött föl magát. Úgy tűnt el, nem a törvény vetett véget működésének. Séta Pistáról szól a következő vers:

*Séta Pista sétál a zöld erdőbe,
Azt se tudja, mēre mögy ki belőle,
Hársfalevél fejealja, vánkossa,
Gyöngyharma a takarózó dunyhája.
Séta Pista tizenennyolc szél gatyája,
Mögakadt a csipkebokor ágába.
Csipkebokor ereszd el a gatyámat,
Hadd öleljem mög a kedves babámat.
Tizenkettő, tizenhárom, tizennégy —
bát te, szegény Séta Pista, hová mégy?*

*Elmögyc a boronyai határba,
Nem születtem én az akasztófára.
Séta Pistát nem édosanya szülte:
Barázdába kis pacsirta költötte,
Nem köll-néki édosanyja párnája,
Betakarja a kis pacsirta tolla.*

(Gyűjtötte: Kiss Géza.)

Minden bizonnyal Seta Pistát és Patkó Pistát mutatják a sötartókon, tükrösökön látható betyarábrázolások is. Valamennyi a múlt században készült még, amikor a készítő pásztorok képzeletében élénken élt az emlékü. Az alkotó művészek közül csak egynek maradt ránk a neve: Radics Istváné a múlt század nyolcvanas éveiből. Korunk kiváló faragói közül Hoffer János nevét, a bátyját: Hoffer Józsefét, és Zsinkó Istvánét kell megemlítenünk. Hoffer János Szaporcán él, a bátyja Csányoszróban, Zsinkó pedig a 30-as években élt az Ormánságban.

Az ormánsági nép nyelve az özö nyelvjárások közé tartozik. Tüzetesebben csak az utóbbi időben foglalkoznak vele, bár szógyűjtemények már a múlt század elején jelentek meg. Ilyen Tóbi: Baranyai Szótár című (Tudományos Gyűjtemény, 1826. II. kötet) és Jerémiás: Baranyai Szótár-pótolék című közlése (Tudományos Gyűjtemény, 1828. X. kötet). Újabban Tomanóczy Jolán, Hegedűs Lajos, Temesi Mihály és nem utolsó sorban Kiss Géza foglalkozott az ormánsági nyelvjárás tanulmányozásával. Jellemző tehát az özés, azonkívül a diftongusok gyakori használata. A mindennapi élet egyszerűbb cselekvéseit kifejező igék jelentő mód jelen idő egyes és többes szám harmadik személyében majdnem mindig -i és -ik ragot használ: adi, adik, halli, hallik. A farsangoló versben például: Hipp-hopp farsáng, most ölik az ártányt, nem adik a máját, csak a szalonáját. Az -uk, -ük, -juk, -jük ragok helyett mindig -ik, -jik ragot találunk: nálík, magik, ruhájik. A -nál, -nél ragok közül csak a mélyhangú van meg: Kisék-nál. A t-re végződő egytagú igék múltidejében elmarad a kötőhang: fut-tam, futottam helyett, nyittam, nyitottam helyett, süttél, süttöttél helyett. Nem soroltunk föl mindent, csak néhány jellegzetességet, hiszen nem lehet az a célunk, hogy részletesen foglalkozzunk az Ormánság tájnyelvével. Ezeken kívül ezt a tájnyelvet számtalan tájszó is gazdaggá, tarkává teszi.

Az Ormánság nevét az első világháború után az egyke tette országszerzte ismertté. Az egyke nem az első világháború után jelentkezett: — Buday Dezsőnek „Az egyke Baranya vármegyében” című könyve már 1909-ben megjelent —, de behatóbban az első háború után kezdtek vele foglalkozni, akkor, amikor az ország más vidékein is egyre inkább kezdett elterjedni.

Alapos föltevés szerint a törökök uralma nem járt akkora pusztulással Baranyában, mint például az Alföldön. Sok falu pusztult el azért az Ormánságban is. A rendelkezésre álló adatok szerint a török kiverésekor a lakosság száma 1398 lehetett. Ez 1728-ig 3894-re, 1752-ig pedig 4326-ra emelkedett. 1863-ig 18 000-et ért el a lakosság száma. Attól kezdve azonban megkezdődött a lakosság, és pedig az őslakosság fogyása. 1933-ig 18 000-ről már 12 000-re csökkent az őslakosok száma. Ennek nemcsak az egyke volt az oka, hanem a kivándorlás is, de elsősorban az egyke. A kivándorláson nem csupán a külföldre, különösen Amerikába vándorlást kell értenünk, hanem az Ormánság területéről az ország vagy a megye más részeibe történt elvándorlást is.

Az 1860 körüli években jelennek meg először nagyobb számmal az ormánsági halotti anyakönyvekben az elhunyt, mégpedig szülésben meghalt fiatalasszonyokról szóló bejegyzések. Egy-egy község anyakönyvében már korábban is találkozunk velük. Úgy látszik tehát, hogy az egyke folyamata nem egyszerre indult meg az egész Ormánságban, szülésben való elhalás a kenőasszonyok működésével magyarázható. A bábák később sterilibben és kisebb veszéllyel látták el a kenőasszonyok, piókás szülők szerepét. Az utódok születésének akadályozása az első időben nemcsak meggátolta a vagyon szétaprózódását, hanem segítette a növekedését is. Az egyke menyasszony és az egyke vőlegény egyesítette két család vagyonát. Egy-egy család kihalása és a családtagok számának csökkenése azonban a birtok növekedéséhez képest természetesen hiányt keltett a munkás kézben. Ezen másképp nem lehetett segíteni, csak napszámosok igénybevételeivel. A napszámos családok számára tehát érdemessé vált az ormánsági községekben való letelepedés. Házasság révén közülük többen ormánsági családok tagjaivá váltak. Mások a kihalt családok házáat és földjét szerezték meg úgy, hogy vállalták a munkaképtelen öregek eltartását. Erre ma is sok példa van. Sokszor teljesen idegenek, vagy távoli rokonok az öregektől várható örökségért vállalják a tartásukat, gondozásukat. Az egyke kiterelvényesedése előtt az ormánsági községek lakói egymás között házasodtak, igen ritkán fordult elő idegenből származó vőlegény, vagy az, hogy a menyasszonyt távolabb vitték. A napszámosok egyre nagybbrémetű letelepedése miatt az ormánsági községek lassan kezdtek átalakulni. Azokban a falvakban, amelyekben jobb életlehetőségek kínálkoztak, a lakosság csaknem teljesen kicserélődött. Ilyen községek Vajszló és Sellye, ahol eredeti ormánsági családot már csak nagyon keveset lehet találni.

Mi a helyzet a felszabadulás után? Hallunk és olvasunk arról, hogy megszűnt az egyke, ugyanakkor olyan hírek is járnak, hogy nem szűnt meg. Természetes, hogy azokban a családokban, amelyekben a legfiatalabb generáció tagjai 40—50 évesek, s nincsen gyermekük, a helyzet megválto-

zásáról nem lehet beszélni. A felszabadulás utáni években a fiatal tagokkal rendelkező családoknál nem riadtak vissza a gyermektől, sőt, bánták, hogy nem előbb gondoltak rá, mert szükség lett volna a munkás kézre, a segítségre. Látták, hogy sokkal nehezebb helyzetbe jutottak azok, akiknek nagyobb vagyonuk, birtokuk volt s nem volt hozzá megfelelő nagyságú családjuk, mint a kisebb birtokkal és nagyobb családdal rendelkezőknek. Látták, hogy a kisebből is jobban boldogultak azok, akik maguk megtudták művelni s nem szorultak napszámos, feles, vagy harmados segítségére. A házasságok nagy részét azzal az elhatározással kötötték, hogy belőlük utódok származzanak. Van javulás tehát az egyke terén, ha nem is olyan mértékben, mint szeretnők. Azt teljes határozottsággal megállapíthatjuk, hogy az az erkölcsi fölfogás, amely szégyennek tartotta a több gyermeket és pellengérre állította a többgyermekes anyát, megszűnt. Nem kell többé a falu erkölcsi törvényeivel szembehelyezkednie annak, akinek gyermek van, vagy gyermeket akar. Vannak családok, amelyek pusztulásra ítélték magukat, ezeken már koruk miatt nem lehet segíteni, a fiatalok azonban reményre jogosítanak.

Az Ormánság azok közé a vidékeink közé tartozik, ahol a vallási szekták leginkább elterjedtek. Először a nazarénus szekta toborzott magának sok hívet az Ormánság községeiben. A nazarénusok maguk közül választják a prédikátorukat, aki hétről hétre a gyülekezeti házban tart bibliamagyarázatot. Vajszlón külön temetőjük is volt s ott jeltelen sírba temetkeztek. Csak a gyülekezet vezetői tudták, melyik sírban ki fekszik. A felszabadulás után a szekta lényeges teret veszített. Maradtak ugyan még hívei, de megfogyott számban.

Többször rámutattunk arra a nagy változásra, amely az Ormánságban végbement s amelynek mi is tanúi vagyunk. Az új élet alakító tényezői között látjuk a termelőszövetkezeteket, az állami gazdaságokat és a gépállomásokat.

Dunamente

Baranya megye keleti határát a Duna alkotja. A jobboldalon található községek lakossága sajátos jellegével helyezkedik bele a megye népcsoportjai közé. Sík vízparti vidék ez s csupán néhány helység található ott: északon Dunaszekcső, tőle délre Bár, majd Mohács, attól délre Kölked. Közülük Mohács a legnagyobb, már a második világháború előtt is város volt. A Duna Dunaszekcsőtől északra kettéválk s egy hatalmas szigetet, a mohácsi szigetet, fog közre. Ennek a szigetnek nagy gazdasági jelentősége van Dunaszekcső és Mohács életében.

Dunaszekcső eredetileg katolikus magyar falu volt, de később lakosságának összetétele megváltozott, mivel sok német család telepedett be. Lakóinak száma már a második világháború előtt túlhaladta az ötezret.

A Duna jobbspártján települt és hozzátartozott a vele szemben levő szigeti terület is. A falu lakosságát parasztság és kisiparosság alkotta, csekély kereskedőréteggel. Gazdálkodásukban fontos szerepe volt a szigeti területnek. Amíg a Duna partján a gátakat meg nem építették, csak legelőül használták a szigetet, ami sok állat tartását tette lehetővé. A gát megépítése után (1890-től) azonban lassanként kezdték a legelőt feltörni és művelni. Igen jó földet találtak a legelők helyén. Ez a körülmény nemcsak a szekcsőieket vonzotta, hanem távolabbi vidékek népét is. Megkezdődött a letelepedés is a szigeti részen, néhány évtized alatt valósággal új falu keletkezett a Duna balpartján is. A szigeti földek gazdaggá tették tulajdonosaikat, mivel olyan jó minőségűek, hogy sokkal több termést adnak, mint a határ más részei.

1955-ben a szigeti település Dunafalva néven önálló községgé alakult.

Dunaszekcső életében jelentős a szerepe a halászatnak. Ma is sok halász él a faluban s most szövetkezetbe tömörülve folytatják mesterségüket. Amikor a Dráva mentén lehetetlenné vált a halászat, több drávai halász is Dunaszekcsőre költözött.

Dunaszekcső népét a megye más vidékeinek népétől korábban többek között a nők viselete is megkülönböztette. 10—11 szoknyát öltöttek ünnepnap, a felső szoknya közülük színes anyagból, kásmírból, selyemből volt. A felső szoknya volt a legbővebb. Ugyancsak színes anyagból készült a szoknya fölött a kötényük is. Felső testükre fehér vászoning simult, rajta ujjatlan pruszlíkot viseltek. A pruszlík bársonyból vagy selyemből volt, színe különbözött a szoknya színétől. A lábukra térdigérő bütykös harisnyát húztak. A harisnya alapanyaga is, a bütykök is, színesek voltak. Lábbeliül legszívesebben papucsot használtak. Viseletük részben ma is él. Nem hordanak ugyan már olyan sok szoknyát, de még hétköznapi is használják népi viseletüket.

A legjelentősebb dunamenti település Mohács. Ma már város, régebben azonban nagyközség volt, mint Dunaszekcső. A város lakói magyarok, sokácok és szerbek voltak, de a szerbek száma megfogyatkozott, helyettük a németek hódítottak teret. A sokácok a török háborúk után költöztek át délebbi lakóhelyükről. Két részre oszlik a magyarság is, reformátusokra és katolikusokra. Ez a vallási különbség etnikai elkülönülést is takar. Vallási különállás szerint alakult a város települése is. Külön csoportban találjuk meg a sokácokat, mellettük volt a szerbek helye, a város déli részén pedig a magyarok laknak, egy-egy egymás melletti csoportban a reformátusok és a katolikusok. A sokácok települése eltér a magyarokétól. Minden bizonnyal a nagycsalád emlékeként maradt meg a sokácoknál egy-egy épületcsoport az utcákról benyíló zsákutcákban. Mohácsnak ebben a részében még találni egy-két olyan épületet is, amely a régi építkezés emlékét őrzi.

Mohács életében is fontos szerepet játszott a sziget. A védőgátak megépítéséig a városi parasztság legelői voltak a szigeten. Egy-egy szállást építettek csak, amely arra való volt, hogy az állatok védelmet találjanak benne, s az állatok őrzői meghúzhassák magukat valahol. A gátépítés után kezdett a sziget lakottá válni, feltörték a legelőket, tanyákat építettek. A település teljesen szétszórt volt. A felszabadulás után sikerült csak zártabb település létesítése és az Homorud néven 1952-ben önálló községgé lett. Másik zárt település az 1956. évi jeges árvíz után most van kialakulóban („Újmohács”).

A szigeti épületek közt sok volt, melyet kezdetleges eljárással építettek, voltak sárral tapasztott sövényfalú házak és nádból épített épületek is. A szigeten folytatott gazdálkodásban a két háború között a gyümölcsstermelésnek és a zöldségtermelésnek jutott fontos szerep.

Mohács élénk dunai kikötőhely volt a régebbi múltban is. Pécs és Mohács között előbb megépült a vasút, mint Pécs és Budapest között. Ez lehetővé tette azt is, hogy a nagy papi birtokok terményeit a dunai kikötőbe szállítsák, onnan pedig hajóval, olcsóbb szállítási eszközzel vigyék tovább. Híresek voltak Mohács vásárai is, különösen sertésvásárait dicsérik a múlt századi leírások.

A város iparostársadalmában igen fontos helye volt az agyagiparosoknak: a fazekasoknak és a korsósoknak. Két külön iparág volt ez, a fazekasok nem foglalkoztak a fekete korsó készítésével. Százával folytatták ezt a mesterséget és készítményeikkel ellátták a Dunántúli és a Duna-Tisza köze távoli vidékeit is. A korsósok által sajátos formában készített korsók egy időben keresettek voltak a Balkánon is. Uszályokban szállították a balkáni országokba. Ugyanakkor korsósok is mentek le a balkáni területekre és tudásukkal, tapasztalataikkal segítették az ottani agyagiparosokat. A jellegzetes fekete színű korsók különböző méretekben készültek, az egész kicsitől a hatalmas, kétfülű aratókorsóig. A fülükön csöcs van, a belsejükben csörgő. A szájuk csak merítésre szolgál, átmérője kicsi, ugyancsak vékony a nyaka is. A „török korsó” szája kiszélesedett, ez volt az a típus, amit a Balkánon kedveltek. A fekete színt úgy érték el, hogy a kemence fűtésekor — égetés közben — a füstöt lefojtották, rászorították a korsókra s a füst feketére színezte a kemence tartalmát. Égetés után a korsó színe kékesszürke s ahol a másik korsóhoz hozzáért, folt van rajta. Mielőtt piacra került, fényesre törülgették. A korsós kemencét fölül szokták megrakni s égetés után ott is veszik ki belőle a korsókat egy kampó segítségével.

A tányérokat, tálakat, fazekakat és egyéb edényeket a fazekasok készítették. Az edények mázasak voltak. A tányéroknál és a tálaknál legjobban a csontszínű alapot szerették, a szélét kék, sárga, zöld vonalazással, a közepét pedig sokszor kék, sárga, zöld madár- vagy virágmin-

tával díszítették. Sokác házaknál sok cseréptányért használtak, különösen lakodalmak alkalmával. A fazekas megrendelésre készítette őket. A tányér fenekére rákarcolta a leendő tulajdonos névbetűjét vagy jelét, hogy meg lehessen ismerni. Lakodalomra ugyanis többen elvitték a tányéraikat, edényeiket s mikor már nem volt rá szükség, a jelzések alapján

A korsók kiemelése a kemencéből Mobácson

válogatták szét őket. Ennek a hatalmas és híres iparágnak napjainkban már csak a hírmondói élnek: néhány korsós és fazekas. Megvan még az utcájuk is, a Korsós utca. Ha a mohácsi utcán járunk, feltűnik, hogy egy-egy ház kéményén, vagy az udvaron álló kút tetején korsót látunk. Ez jelzi, hogy a házban korsós élt, vagy él még most is, ha már nem dolgozik is az iparában.

A város nemzetiségei közül más-más viselete volt a református és a katolikus magyaroknak, a sokácoknak és a szerbeknek. A református magyarok viselete a sárközivel volt rokonságban, a katolikusoké néhány viseleti darabban eltért tőle. Mai napig megvan még a sokácok színes viselete. A nők színes szoknyája alól kilóg az alsószoknya csipkéje.

A szoknya térdig ér s előtte kötény van. Úgy kötik meg a kötényt, hogy a szoknyát derékon alul húzza össze s ezáltal hátul emelje meg. Ez teszi lehetővé, hogy az alsószoknya kilátszik. A régebbi szoknyák között házi-szött darabokat találunk, hímzéssel vagy szött díszítéssel. A kötények színes gyapjúszőttek voltak, ma már a szoknyához hasonló az anyaguk. A felső testükön ing van, ennek eleje és ujja díszített, a régebbi darabokat színes hímzés, csipke és aszúrozás díszíti, az újabbakat pedig a hímzések között alkalmazott flitterek és más fémdíszek. A hideg ellen ködmönt, báránybőr mellényt és szürkabátot használtak. A báránybőrből

Sokac lány ünneplőben

készített ködmönt és mellényt sűrű színes hímzés díszíti. Sokan viselik ma is. Kiment a divatból a szürkabát. Fehér szűrposztóból varrták, ujját és elejét piros, zöld és fekete posztóból kivágott rátét díszítette. Abban

különbözött a férfiak szűr kabátjától, hogy az elején három rátétes korong volt. A fejükre himzett főkötő járta, ma a főkötő fölött kendőt viselnek. Hozzá tartozott a viseletükhöz az ékszer is, a nyakukban használt gyöngy-sor, vagy pénzekből fűzött nyaklánc. Jellegzetes ruhadarabjuk a színes bűtykös harisnya.

Vizbordó sokác lányok Mohácson

A férfiak régebben gatyában jártak, ezt házilag szőtt vászonból varrták, a szélét himzéssel, csipkével díszítették. Lábbelijük a bocskor volt, később a csizma. Himzéssel díszített ruhadarabjuk volt az ing is. A férfiak ködmöne lejjebb ért, mint a nőké, inkább bundának nevezhetnők. Ezt is himzés díszítette. Szűr kabátjuk ugyanolyan szabással készült, mint a nőké, de az elejéről hiányzott a három rátétes korong. Ma a sokác férfi viseletének jellemző anyaga a bársony, többnyire fekete színben. Zsinórozás és fémgombok alkotják rajta a díszítőelemet.

Mohács társadalmának fontos rétegét alkották a halászok. Külön céhbe tömörültek valamikor. Számuk ma már megfogyatkozott és halászati szövetkezetbe tömörülve dolgoznak. Ma is látható jellegzetes kép a Duna partján: a rudakra akasztott száradó hálók. A halászokról neveztek el a város egyik utcáját is, Halász utcának.

A mohácsi nép szokásai közül meg kell emlékeznünk a sokácok busójárásáról. Ez megyénk egyik legérdekesebb népszokása. Legutóbb Csalog József foglalkozott vele „Busójárás (poklada), a mohácsi sokácok

tavaszi-ünnepe” című, 1949-ben megjelent füzetében. A szokást e munka alapján ismertetjük.

A felnőtt lakosság busójárása farsangvasárnap kezdődött és húshagyó kedd estig tartott. E napokban teljesen megváltozik a város megszokott képe. Mintegy fél évszázaddal ezelőtt részt vett a busójárásban csaknem minden 40—50 évesnél fiatalabb férfi, nőtlen és házas egyaránt. A nők csak az öltöztetésben segédkeztek, a fölvonulásban nem vettek részt. A jellegzetes busóöltözetbe öltözött férfiak egy-egy háznál összegyűltek, bandákba verődtek. Volt köztük „buzogányos” fából faragott buzogánnyal, „kereplős”, „kürtös” hosszú, fából készített, hánccsal abrondozott kürttel, „küirthordozó” és „hamuzsákos”.

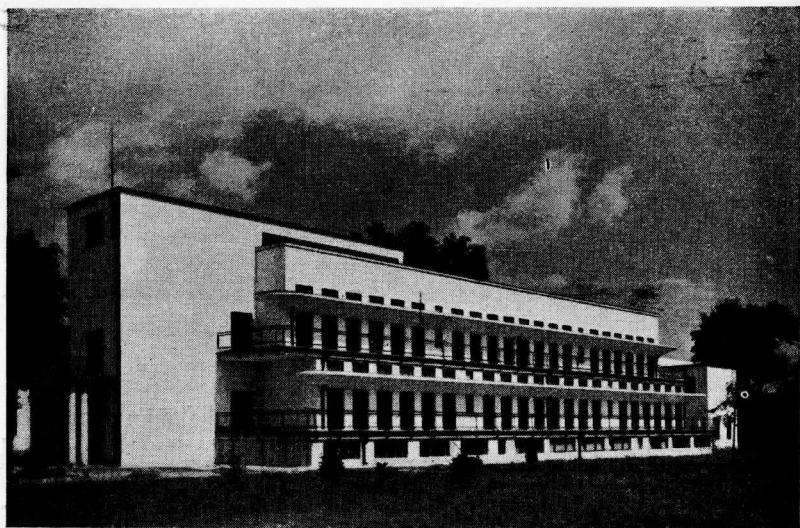

Mobácsi busók

Öltözkük hasonlított egymáshoz. Korábban kapcát és bocskort, újabban csizmát, vagy bakancsot viseltek. Erre az alkalomra gatyát vettek föl, a nadrág használata idején is, a szárát jól kitömték szalmával, ezáltal vastagabbá vált az alakjuk s a vastag szalma védte őket, ha netán odaütött valaki. A gatyá szárát alul be kellett kötni, hogy a bele-tömtött szalma ki ne hulljék. A felsőtestükön kifordított kabátot viseltek, derékban borjúkötéllel húzták össze. A kötélén lógott a marha-

Mobácsi utcarészlet

Mobács: a közkórház tüdőbeteg-pavilonja

Varsák a Duna partján Dunaszekcsőnél

kolomp, s bele dugták a nők számára készített ajándékokat, mosósulykot, rokkafát, vízhordó fát. Vízhordó fát csak annak a lánynak ajándékoztak, akit az ajándékozó feleségül akart venni.

Ruházatok jellegzetes darabja volt még az álarc is. Többnyire fűzfából faragták igen változatos formákban, emberi vagy állati alakot adva neki. Az ember-alakú álarcok is riasztóak, színesre festik őket, soknál messziről világítanak a fogak. Az állat-alakú álarcok között is nagy a változatosság, disznó, marha, stb. fejek alakját utánozzák. A fából faragott álarcot prêmes bőrrrel egészítették ki, azt a fejére borította a busó. Alkalmaztak rajta szarvakat is. Készítettek olyan összetett álarcokat is, amelyeken elől, hátul, oldalt különböző alakokat látott a néző.

De mi is volt annak a célja, hogy ezek a kürtölő, kolompoló, kereplő, ordító csoportok a várost járják? Házról-házra járnak, jókívánságaikkal halmozzák el a házbelleket, ezért megvendégelik őket. Kerepelés és ordítás közben végigjárják az egész háztájat, az épületek sarkát a buzogánnyal megveregetik, az istállóban körüljárják az állatokat. Ezalatt a hamuzsákos a tornácra és az istálló szalmájára hamut hint. Valójában varázslás a busójárás lényege, varázslással igyekeztek oltalmazni az állatokat, az egész házat, baj, betegség ellen, ugyanakkor a hamuzsákos hamuhintése termékenységű varázslat.

A mohácsi sokácok busójárásáról az a hiedelem, hogy — mint ők mesélik — Mohácson keletkezett. Eredetéről azt mondják, hogy párszáz évvel ezelőtt élt őseik a maihoz hasonló álarcos öltözetben, nagy lármát csapva kergették ki Mohácsról a megszálló törököket. Az évről évre ismétlődő felvonulást ennek emlékére rendezik meg. Tudjuk azonban, hogy Mohácsot 1687-ben foglalták vissza Szabényi György magyar hajdúi a töröktől, a sokácok pedig csak 1696 után telepedtek Mohácsra. A busójárás eredete tehát nem ebben a mondai magyarázatban rejlik. Összehasonlító vizsgálatokkal más népek hiedelemvilágában is megtaláljuk a rokonait. Ezek az adatok segítenek bennünket a busójárás valódi értelmezéséhez. A tavaszi alakoskodó szokás, melynek a lényege — mint láttuk — termésvarázslás és a bajok elhárítása, különböző változatokban, igen sok népnél megtalálható. A lényeg mindegyiknél azonos. Naptár szerint nem egyezik ugyan mindenütt a szokás ideje, de mindenhol a tél végén, a tél és a tavasz fordulóján jelentkezik.

A busójárás lényege tehát a termésvarázslás és az ijesztő külsővel, zenebonával, zajjal a gonosz elriasztása. A mohácsi sokácok hagyományban a gonosz helyére kerültek a törökök.

Mivel a busójárás sokszor ivással is párosult és orgiává fajult, a hatóságok sokáig tiltották. Később a két háború között az ősi szokást felélesztették, de már csak felvonulás formájában. Napjainkban a népművelési hatóságok és intézmények ugyancsak segítenek, hogy továbbra

Mobács: Csátatér-kápolna

is megmaradjon ez a híres, színes szokás. Évről évre megrendezik a föl-vonulást és a legjobban sikerült alakokat jutalmazzák. A busójárásnak azonban csak a külső megjelenési formája maradt meg, a belső tartalma és jelentése már régen nem él.

Nehezen megváltoztatható szokása volt a mohácsi sokácoknak, hogy a Duna vizét használták ivásra. Biztosan hozzájárult ehhez, hogy a városban rossz az ivóvíz. A vízhordás a leányok és az asszonyok feladata volt. Korsóban vitték haza a vizet a vállukra tett vízhordó fa segítségével. A vízhordó ívben hajló fa, kampósra faragva, színes festés és itt-ott beleerősített kis tükördarabok díszítik. A fa egyik végén is, a másik végén is lógott egy-egy korsó.

Ugyancsak hozzátartozott a város képéhez, hogy a sokác asszonyok a vízparton mosnak. Deszkapallókat állítottak a vízbe és sulyokkal paszkolták a ruhát.

A város gazdasági életéhez, de képéhez is, hozzátartoztak a múltban a vizimalmok is. Több sorakozott belőlük a Dunán, s a víz nyomása hajtotta nagy lapátjaikat. A gabonát csónakkal hordták a partról a malomba. Télen a partra vontatták őket. Még a második háború előtt eltűntek a Dunáról.

Mohács nem vesztette még el egészen paraszti jellegét, bár erős iparosodás jelei is mutatkoznak. Nagy selyemgyár, vasöntőde működik a városban. Épül a korszerű farostlemezgyár. A város képe is egyre inkább válik városiassá. Lakosságának nagy részét azonban ma is a parasztság alkotja. A sziget fejlődésének és átalakulásának éppen napjainkban lehetünk tanúi.

Mohácstól délre — néhány kilométerre — találjuk Kölked községet. Református falu, etnikailag a mohácsi református lakossághoz kapcsolódik. Életébe sokszor szólt bele a Duna vize, igen sokszor volt baj az áradásokkal. Valamikor nagy szerepe volt a halászatnak. Ma parasztközség.

Szigetvár vidéke

A szigetvári járást 1950-ben csatolták Baranya megyéhez Somogy megyétől. A járás egy része kiegészítette az addig Baranya nyugati szélén található népcsoportot, amely néprajzilag Szigetvár vidékéhez kapcsolódott.

Szigetvár vidékén három néprajzi csoportot különböztetünk meg, az egyik a Nagyváty—Becéfától Szigetváron, Molványon át Somogyapáti és Somogyhatvan felé húzódó terület népe, a másik a Szigetvár és Kaposvár között elterülő hegyes, dombos vidék, a Zselic népe, a harmadik pedig a Molványon túl húzódó vidék népe, Nemeske, Darány, Szulok, Barcs felé. Az első csoport vidéke alföldi jellegű, erdős, az Almás vize mellett vize-

nyős, a múltban mocsaras táj. A Molványtól Barcs felé húzódó terület a Drávához ereszkedik s hasonlít az Ormánság drávamenti vidékéhez. Nagy része a múlt század első felében még Batthyány-birtok volt, tőlük azonban megvette a Biedermann-család s két uradalomra osztotta: a mozsói és a szentegáti uradalomra. Közülük a mozsói uradalom földjei jobbra a zselici vidékhez tartoztak, a szentegáti uradalom pedig Szigetvár közvetlen környékéhez. Mindkét vidéken kiterjedt legelőket — északabbra sok fával tarkított dombos legelőket —, délen pedig lapos, kisebb legelőket találunk. Az északi rész legelői annak az emléket őrzik, hogy erdők voltak valamikor.

Talpas ház Szigetvár környékén

A községek utcás települések. Építkezésükben egy-egy ház, gazdasági épület őrzi a hagyományos építkezés nyomait. Mint az Ormánságban, ezen a vidéken is talpas építkezéssel találkozunk, az épületek azonban típusukban különböznek az ormánságiaktól. Ezen a vidéken például a mesztergerenda kinyúlik a homlokzati falon s a falon kívül függőleges gerenda tartja. Az utcai homlokzat előtt keskeny tornác helyezkedik el. Ennek az építkezésnek az emlékei megtalálhatók az északabbra levő somogyi községekben is. Később a lakóépületek íves tornáccal készültek. Az Ormánság nyugati felében, ahol a talpas építkezésnek még vannak nyomai, előbb a lakóépületeket alakították át, pótolták újjal a régit és a

gazdasági épületek: az istálló és a pajta, maradtak meg eredeti alakjukban, Szigetvár vidékén ezzel ellentétben előbb a régi istállókat bontották le és építettek helyettük újat, azután került sor a lakóépületre. Ennek következtében sokszor találunk ma is korszerű téglaiستálló mellett zsuppal földött talpas lakóházat. A Zselic építkezése más jellegű, erősen érezni a német nemzetiség hatását. Ez főképpen a telekre keresztbe épített csűrökben és a lakóházak típusában jelentkezik. Megállapításaink a Zselicnek arra a részére vonatkoznak, amely Baranyához tartozik, a táj ugyanis még északabbra nyúlik, Kaposvár felé, ez a rész azonban nem tartozik Baranyához.

Talpas ház Szigetvár környékén

Szigetvár és környéke népének gazdálkodásában első helyen a földművelés és az állattartás áll. Legszívesebben a szarvasmarhával és a sertéssel foglalkoznak, különösen a Zselicben és a vele szomszédos területeken. Okleveles adatok alapján kimutatható, hogy a Zselic Árpád-kori községei régi idő óta kanászközségek voltak. Az általuk tartott zselici disznó felálló sörtéjű állat volt, jól bírta a járást. Ez előzte meg a mai fajtákat, köztük a különösen elterjedt mangalicát. *Gönyey Sándor* ezt írja erről a fajtáról („Zselici kanászélet.” *Ethnographia* XLIV.): „A zselici disznó suttyogó szőrű (felálló sertéjű) rikés-disznó volt, nagy járó természetű. Úgy tudott menni, mint egy ménes és nagyokat ugrott, mert olyan vékony lábaszára volt, mint a pipaszár s a kanász úgy elfáradt a

hajtásába, hogy majd megszakadt bele. Orra hosszú volt (mintegy 30 cm), mint egy hébér s a hasa karcsú, mintha bél sem lett volna benne. Hosszú farka, csúcsos füle volt, a szőre pedig ardas (szürke), igényös, singször. Nem volt csendes, mint a mangali, hanem buffogott, bu-bu hangot adott. Kitűnő szaglásával kivált s látása is éles volt.” *Hankó Béla*, a magyar háziállatok ismert kutatója, a zselici disznóban a siska disznó őseit találta

Talpas ház Szigetvár környékén

meg. Ezt írja: „Ma ezen az óriási területen nem lelhetjük meg már a siskát, de akad itt-ott olyan rikés-disznó, a mangalicák között, mely az ősré való visszaütés tüneteit mutatja. A rikés-disznó tehát a siskának a mangalicával való keresztezéséből keletkezett. A siska koponyáján igen sok a vaddisznó jelleg, maga a koponya is vaddisznószerű, ami kétségtelenül megmutatja a siska származását.” („Magyar háziállatok története.”) A zselici disznó tehát egyik külön ősi tájfajtánk volt. A hizlalás a múltban makkon történt a zselici erdőkben. Az oklevelek arról is tudósítanak, hogy az ország távolabbi nagy makkos erdeibe is hajtottak disznót hizlalni Szigetvár vidékéről. Tudnak erről az öreg pásztorok is. 600—700 disznó volt egy-egy ka-

nászra bízva, bojtárok segítségével tudta megőrizni őket. A fizetést a disznók száma szerint kapta. A kanász ismertetőjele az öltözete volt. *Gönyey* ezt az öltözetet így írja le: „Ünnepnapon, főként karácsony napján azonban, mikor templomba ment, kiöltözött a kanász is. Szép 16 szeles szödött gatyát öltött, még télen is inkább ráfagyott a jég a lábára, de nadrágot nem viselt. Lábbelije fedeles bocskor volt, amit négy szíjjal kötött fel a kapcára. Ezt a nagybajomi varga készítette. Széles leböngő bő inge, sípujjú ezüstgombos lajbija volt, vitézkötéssel kivarrott háttal. A lajbi felett búbosválló gurgugombos (ólom) fodros dolmányt viselt, két vitézkötéssel, elül és hátul. Legfelső ruhadarabja a galléros szűr, aminek sarkában két tükör volt. Fejét pedig zsubri-kalap fedte. A ruházatot kiegészítette felszerelése: a furkósbót, fényes baloska és a sallangos tarisznya 5–6 sárga karikával és ostor.”

A Szigetvár-vidéki népcsoportot egyebek között viselete is összekapcsolta és egyúttal megkülönböztette más csoportoktól. A férfiviseletet bő vászongatya és bőujjú fehér ing jellemezte. Az ünnepi ing elejét igen szép fehér hímzéssel díszítették. A nők közül a menyecskék 10–12 szoknyát is viseltek, a legfelső tarka mosóanyagból készült, az ünnepi virágos selyemből. Szoknyájuk rövid volt s fölé csipkével díszített fekete selyemkötényt kötöttek. Ingük ujjá rövid volt, könyökig ért s a felső karon buggyos. A vállukon rojtos selyemkendőt hordtak. Elterjedt volt, hogy a nyakukba külön fehér, hímzett melles gallért tettek. Jellegzetes viseleti darabjuk volt a nagy konty. Nagy, színes művirágokból összeállított, az egész fejet beborító főkötő volt ez, alján lelógó selyemszalaggal. Kontynak nevezték, mert a kontyra tűzték. Ezt a főkötőt mérete, alakja és anyaga megkülönbözteti a megye más népcsoportjainak főkötőjétől.

Az északi területek — a Zselic — pásztorai közül sokan foglalkoztak faragással s hoztak létre szebbnél szebb díszítőművészeti alkotásokat. Az élő faragók között országos viszonylatban is a legkiválóbbak közé emelkedett *id. Kapoli Antal* Kossuth-díjas népművész és fia, *ifj. Kapoli Antal*, a népművészet mestere. Az idősebb *Kapoli* Somogyhárságyon élt (meghalt 1957-ben), fia pedig Dióspusztán lakik. Mindketten kiváló értői és mesterei a faragás különböző területeinek, az idősebbnek mégis azok a legkiválóbb alkotásai, melyek szaruból készültek. Különösen szép tülköket alkotott. A délebbi részek díszítőművészeti alkotásai közül a szöttesek a legjelentősebbek. A díszítőelemek az ormánságiakkal mutatnak rokonságot.

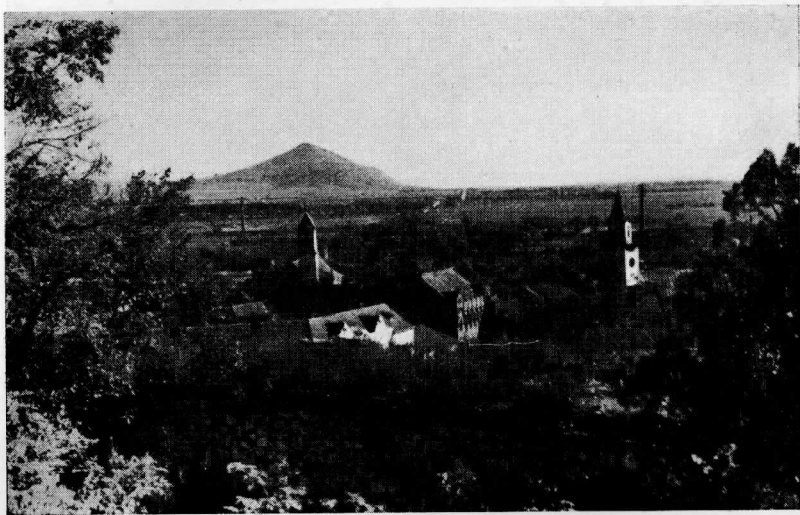
Szigetvár vidékén a magyaron kívül más nemzetiségeket is találunk. Az északabbi, zselici területen németiség élt, a második világháború után azonban egy részüket kitelepítették Németországba. A helyükre telepések kerültek. Ugyancsak német nemzetiségű nép lakott Szigetvártól nyugatra egy-két faluban, például Szulokon. Vannak adatok arra, hogy Szigetvár községben valamikor bosnyákok is éltek. Az évszázadok során azonban nyo-

muk veszett, csak az emléküek él. Pécsen kívül Szigetváron volt bosnyák település. A vidék déli szélén, a Dráva mentén horvát községeket találunk. Többségük már somogyi területre esik. Ezekben a községekben még sok emléke él a régi építkezésnek. Ezek a házak talpasak, fonottfalúak. Van még olyan ház is, amelynek nincs kéménye. A hajdani családi élet emlékét mutatják egy-két lakóház mellett még meglévő hálókamrák, melyekben a fiatal házások laktak. A család ugyanis az apa házánál együtt maradt a házasságkötés után is, de a fiatalok számára külön kis hálókamrát építettek. Most kamrának használják őket.

Szigetvár vidékének mai képe is a fejlődésről, az átalakulásról tanúskodik. A Biedermann-féle szentegáti gazdaság helyén ma állattenyésztő kísérleti gazdaság van, hogy csak egyet említsünk a vidék állami gazdaságai közül. De az új képhez tartozik a szentlőrinci mezőgazdasági technikum és gazdasága is, valamint a gépállomások és a szigetvári ipari üzemek, melyek mind hozzájárulnak a paraszti élet átfonnálásához.

Siklós vidéke

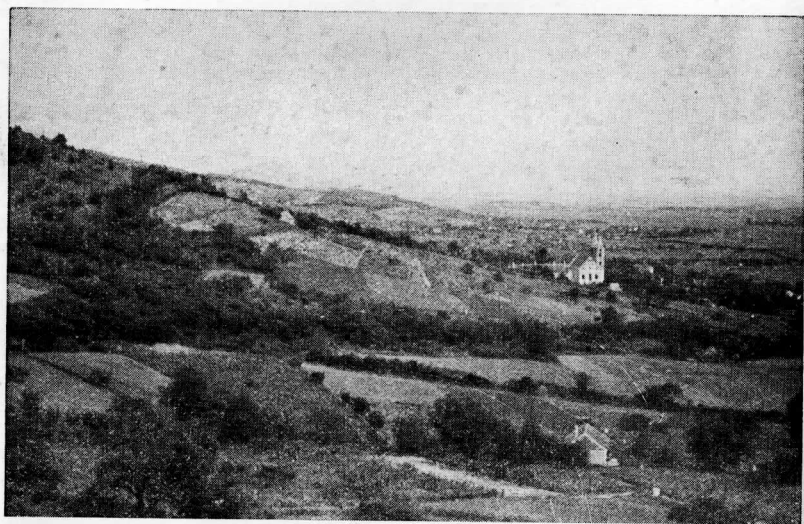
A megye délkeleti részében, Siklós körül élő népcsoportot az eddigi fejezetekbe nem tudtuk beleilleszteni, mivel néprajzi sajátosságai alapján nem is tartozik egyikhez sem. Siklós vidéke sík, alföldi jellegű táj, egy-egy dombbal. Kiemelkedik belőle a Siklóstól északra húzódó hegylánc, a Vülányi-hegység, melynek legmagasabb csúcsa a Harsányi-hegy, más néven:

Siklósi táj: kilátás a várból kelet felé

Szársomlyó. A csoport a siklósi hegyvonulatban meghúzódó községekkel, Túrony, Bisse, Csarnóta községekkel kezdődik. Ennek a tájnak Hegyföld a neve. Magába foglalja területünk Harkány, Gordisa, Matty és Alsószentmárton községeket, majd Máriagyűd, Nagytótfalu, Kisharsány, Nagyharasny, Egyházasharaszti, Kásád és Beremend felé folytatódik. Ott eléri az országhatárt. Az ezen a vidéken található községekben nemcsak magyarok élnek, hanem például Alsószentmártonban és Kásádon sokácok, Beremenden és Magyarbolyban a magyarokon kívül szerbek és németek, Villányban németek is.

A vidék magyar lakossága általában református vallású s főként földműveléssel foglalkozik. A siklósi hegyekben, Nagyharasnyban és Villányban kitűnő minőségű bort termelnek. Az itteni hegyekben nemcsak a helybelieknek, hanem a távolabbi környék paraszt lakosságának is vannak szőlői. Községeik utcás települések. A régi építkezés nyomai legjobban Csarnótán

Kilátás a gyűdi hegyről Siklós környékére

maradtak meg, ott ma is feltűnően sok zsuppfödeles lakóház van. Ezek a házak nem a talpas építkezéshez tartoznak, hanem vályogból vagy vertfalból készültek. A ház közepén van a konyha, kemencéjének füstje szabad kéményen át távozik. Régebben a szobában banyakemence volt és a konyha felől fűtötték.

Siklós vidékének magyar lakossága viseletét igen régen elhagyta, emléke a hagyományban sem őrződött meg. Előfordul náluk a fehérhímzésű fekete főkötő. Ennek használata a Drávaszög népéhez kapcsolja őket.

A megye egész népének ünnepi szokásaiban erősen érezteti hatását a Siklóstól északra levő Máriagyűd szerepe. A falu maga református, azonban az ott létesült katolikus búcsújáráhelyet messzi területek katolikus népe is felkeresi.

Hosszú hagyományra tekint vissza a bodonyi búcsú is, Siklóbodony fölött a hegyben. Ősszel tartják s még ma is részt vesz rajta messzi vidék fiatalsága. Eljártak rá az ormánsági fiatalok is. Sok ismeretségnek, házasságnak az alapját rakták le a bodonyi búcsú alkalmával.

Alsószentmárton és Kásád sokác lakossága mai napig megtartotta viseletét. Az asszonyok magukszötte színes gyapjuszoknyát, előtte gyapjúkötényt, hímzett inget és szögletesre merevített főkötőt viselnek. Télen a hideg ellen báránybőr mellényt, vagy ködmönt használnak. Gyapjuszötte-

Alsószentmártoni sokác asszony

seik igen nagy változatosságra vallanak. Színes csíkozással és színes mintákkal készülnek. A minták mértaniak és állatalakosak. A szövést ma sem hagyták el, Alsószentmártonban a Háziiipari Szövetkezetnek is dolgoznak. Egyik kitűnő szövőasszonyuk „a népművészet mestere”.

Siklós már a múltban is jelentős ipari és kereskedelmi központ volt.

Messze vidék számára készültek itt iparcikkek: kalapok, ruhák, ködmönök, szűrők, bocskorok, csizmák, stb. Jellegzetes termékeket állított elő a fazekasipar. Az utcát, ahol a műhelyek és a kemencék voltak, nemrégén még Fazekas utcának hívták. A siklósi fazekasok készítményeinek, a bokályoknak, tálaknak, tányéroknak, korsóknak hagyományos színe a sötétbarna, ezt díszítették sárga, zöld, barna, fehér csíkozással, virágmintákkal és állatmotívumokkal. Készítettek még köcsögöt, virágcserepet és baromfiutatot is. A felszabadulás előtt a piacon nem lehetett már értékesíteni a hagyományos népművészeti alkotásokat, ezért giccses munkák készítésére kényszerültek. A felszabadulás után újra lehetőség nyílt az igazi siklósi kerámia készítésére, az utolsó mestere — Gerencsér Sebestyén — azonban nemrégiben meghalt, anélkül, hogy utóda maradt volna. A kiváló mester munkásságával kiérdemelte a népművészet mestere címet. Mivel a legtöbb siklósi fazekasterméket Gyűdön, a búcsújáró helyen értékesítették, a siklósi fazekasság gyűdi fazekasságként lett ismertté.

Siklós vidékétől északra, a Duna mente és Pécsvárad környéke között több olyan községgel találkozunk, amelynek német lakossága volt. Egy részüket kitelepítették Németországba. Igen jómódú parasztság élt ezekben a községekben. Mivel a német lakosság helyére magyar telepések kerültek, a falukban megszűnt a német többség, és ezzel teljesen megváltozott ennek a tájnak a jellege is.